

Onyedinci Yüzyıl Osmanlı'sında Bir Fıkh-ı Ekber Çevirisi: Ebû Ahmedzâde ve *Terceme-i Fıkh-ı Ekber*'i

A Turkish Translation of *al-Fıqh al-akbar* in the Seventeenth Century Ottomans: Abû Aḥmadzâde and His *Tarjama-i Fıqh-i Akbar*

Kadir Gömbeyaz¹

Öz

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve oğlu Hammâd b. Ebî Hanîfe kanalıyla rivayet edilen *el-Fıkh-ı Ekber* isimli kısa akaid metni Osmanlı döneminde gerek halk nazarında gerekse de ulema nezdinde büyük bir ilgi görmüş, ulemeden birçok kişi eser üzerine şerh, tercüme ve manzume şeklinde çalışmalar yapmıştır. Ulemanın Türkçe eserler kaleme almaya veya önemli dini klasikleri Türkçe'ye çevirmeye hususi bir ilgi gösterdiği onyedinci yüzyılda *Fıkh-ı Ekber* de birden çok müellif tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. İşte bu makalenin konusu günümüze ulaşan çok sayıda nüshasından hareketle belli bir ilgiye mazhar olduğu anlaşılan, kimi zaman müellifi meçhul olarak kaydedilen kimi zaman da farklı isimlere nispet edilen bir *Fıkh-ı Ekber* tercümesinin hususiyetleri ve tercümenin müellifinin tespitidir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde makalenin sonuna latinizesi iliştirilen tercümenin müellifinin onyedinci yüzyıl Osmanlı ulemasından Ebû Ahmedzâde Muhammed Efendi olduğu anlaşılmıştır. Araştırmanın derinleştirilmesiyle müellifin diğer eserleri ile düşünce dünyasına dair birtakım tespitlere ulaşmak mümkün olmuştur. Müellifin ayrıca *Fıkh-ı Ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu delilleriyle ortaya koymak üzere küçük hacimli bir risale de kaleme aldığı saptanmış ve bu makalenin peşine eklenmiştir. Müellifin onyedinci yüzyılın en önemli dinî hareketliliği olan Kadızâdeliler-Halvetiler çekişmesinde Kadızâdelilerin düşünce çizgisine yakın olduğu, sufilere karşı çeşitli eserler kaleme aldığı tespit edilmiş, *Fıkh-ı Ekber*'in söz konusu çizgi tarafından ilgili dönemde hususi olarak öne çıkarıldığı ve belli anlamlar yüklediği görülmüştür. Makalede tercümenin taşıdığı özelliklerin tasvirinin yanı sıra üretildiği dinî-ilmî-kültürel bağlam dikkate alınarak haiz olduğu değer ve misyonu üzerine birtakım iddialar ileri sürülmüş ve mülahazalarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akaid, Ebû Hanîfe, el-Fıkh-ı Ekber, Ebû Ahmedzâde, Osmanlı dinî düşüncesi, Kadızâdeliler

ABSTRACT

Al-Fıqh al-akbar, a short credal document attributed to Abû Ḥanîfa and narrated by his son Hammâd, attracted great attention during the Ottoman period among both laypeople and scholars. Commentaries on, translations of, and verse responses to it were widespread. In the seventeenth century,

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kadir Gömbeyaz, (Doç. Dr.),
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli,
Türkiye
E-posta: kgombeyaz@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5204-5564

Başvuru/Submitted: 22.02.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.02.2021
Son Revizyon/Last Revision Received:
08.03.2021
Kabul/Accepted: 17.03.2021

Atf/Citation: Kadir. Onyedinci Yüzyıl Osmanlı'sında Bir *Fıkh-ı Ekber* Çevirisi: Ebû Ahmedzâde ve *Terceme-i Fıkh-ı Ekber*'i. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/1, (Mart 2021): 71-106.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.884608>

when scholars were showing particular interest in writing in Turkish and translating important religious classics into Turkish, *Al-Fiqh al-akbar* was translated by more than one author. This article focuses on one such translation of *al-Fiqh al-akbar*, which is sometimes attributed to an unknown author and attributed to different names at other times. Our study found that the author of the translation, a Latinized version of which is attached to the end of this article, was Abû Aḥmadzâde Muḥammad Efendi, an Ottoman scholar of the seventeenth century. As research in this area has deepened, it has become possible to investigate the thought of the author through other works. It was determined that the author also wrote a short treatise to prove that *al-Fiqh al-akbar* was authored by Abû Ḥanîfa, and the text of this treatise was added to this article. It was determined that in the context of the debate between Kadizâdelis and Khalwatîs, which constituted the most important religious development of the seventeenth century, the author's thought was close to that of the Kadizâdelis. The author also wrote various works against the Sufis, and it can be seen that *al-Fiqh al-akbar* received particular attention during this period, with a certain meaning being attributed to it. In this article, in addition to the description of certain features of the translation, a number of claims are put forward, and the value and mission of the translation are assessed, taking into account the religious-scientific-cultural context in which it was produced.

Keywords: Islamic Creed, Abû Ḥanîfa, *al-Fiqh al-akbar*, Abû Aḥmadzâde, Ottoman Religious Thought

EXTENDED ABSTRACT

Al-Fiqh al-akbar, a small creedal treatise attributed to Abû Ḥanîfa and narrated by his son Ḥammâd, attracted great attention during the Ottoman period among both laypeople and scholars. Commentaries on, translations of, and verse responses to it were widespread. It was translated into Turkish several times, largely in the seventeenth century. One of these translations can be inferred to have attracted a certain interest, as many copies have survived, and the Latinized version was added to the article as well. Because the author does not give his name in the text and perhaps for other reasons as well, the identity of the author remained unknown, sometimes being attributed to different people. Our research identified the author as the Ottoman scholar Abû Aḥmadzâde Muḥammad Efendi. Further, this author could be the same person who wrote under the name Şafî al-Dîn Muḥammad b. Abî Aḥmad 'Abd al-Raḥmân al-Baghdâdî al-Rûmî, which is mentioned in some biographical sources and library catalogs. In this way, the life and scientific personality of the author of this translation was assessed. It can thus be understood that the author stood close to the Kadizâdelis' line in the Kadizâdelis-Khalwatîs conflict, an important religious-scientific dispute of the period, and showed a critical approach toward Sufism. These facts might have lead Abû Aḥmadzâde Muḥammad Efendi to translate *al-Fiqh al-akbar*. The sentences used in the text of the introduction to the translation supports this judgment. It is also important that the author wrote a separate Turkish treatise to prove that *al-Fiqh al-akbar* should be attributed to Abû Ḥanîfa, the Latinized version of which is given here as Ek-1. This translation, which is suitable for use in general, due to its lack of burdensome exposition, within the religious, scientific, and cultural context of the seventeenth century opens the door to future important findings and results.

This translation is striking because of the meaning the author attributed to *al-Fiqh al-akbar*. He was the first to give the names "tuḥfat al-nabî wa-hadiyyat al-rasûl al-'arabî / the gift of the Prophet and the present of the Arab Messenger" and "sa'âdat-i dunyâ wa âkhira /

happiness of the world and hereafter” to *al-Fiqh al-akbar* at the head of his translation. He writes, “whoever memorizes this text and believes in its meaning, his creed is like the belief of companions of the Prophet, his followers, saints, *mashāyikh*, *ābids* and those who fought in the way of Allah,” and “whose creed is contrary to what is written in this book his creed is like the belief of *ahl al-hawā*.” Accordingly, *al-Fiqh al-akbar* gives a basic criterion of true belief. It was translated into Turkish because of this importance, so that Turkish speakers who did not speak Arabic could correct their beliefs by this means. During the struggle against the Safavids, who had been originally a Sunni school of Sufism and who had transformed into a Shiite group, ultimately forming a rival state to the Ottoman Empire, the critical view of the Sufis was strengthened in the Ottoman territory, religious discourse emphasizing *sharī‘a* and *zuhd*, as represented by Ibrāhīm al-Ḥalabī (d. 956/1549), Birgivī Meḥmed Efendi (d. 981/1573), Ḥasan Kāfī el-Aqḥisārī (d. 1024/1615), Kadızāde Meḥmed Efendi (d. 1045/1635), Vānī Meḥmed Efendi (d. 1096/1685), developed and became dominant. Here, Abū Ḥanīfa, Hanafism, and *al-Fiqh al-akbar* play a central role. For this reason, the sixteenth and seventeenth centuries witnessed intense interest on the part of Ottoman scholars toward *al-Fiqh al-akbar*. The importance that Abū Aḥmadzāde attributes to it centers it within the political, religious, and cultural context of its time.

Giriş

Ebû Hanîfe'ye -biri öğrencisi Ebû Mutî el-Belhî, diğeri de oğlu Hammâd b. Ebî Hanîfe kanalıyla rivayet edilen- *el-Fıkhü'l-ekber* adıyla bir akaid eseri nispet edilmektedir. Çoğunlukla aynı isimle anılsa da bu iki farklı rivayetle gelen metinler birbirinden farklıdır.¹ Bunlardan hususen Hammâd b. Ebî Hanîfe kanalıyla gelen metin Osmanlı ulemasının ilgisini çekmiştir. 9./15. yüzyılda ilk şerhi İlyâs b. İbrâhîm es-Sinobî (ö. 891/1486) tarafından yapılmasının akabinde² 10./16. yüzyılda buna Bahâeddînzâde (ö. 956/1549), Hakîm İshâk er-Rûmî (ö. 950/1543), Ebu'l-Müntehâ el-Mağnisâvî (ö. 1000/1591-2) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi müelliflerin -sonraki dönemlerdeki literatürü etkileyen- Arapça şerhleri³ takip etmiş, bunların yanısıra eserin Türkçe çevirileri ve şiirleştirilmiş manzûm halleri kaleme alınmıştır.⁴ *El-Fıkhü'l-ekber*'in şerh ve manzûmelerin erken örnekleri Arapça olarak kaleme alınırken⁵ Onaltıncı özellikle de onyedinci yüzyılda dönemin ilmî ortamının ve yönelimlerinin bir sonucu olarak Türkçe çeviri, şerh ve manzûmelerinin ortaya çıktığını görmek mümkündür.

El-Fıkhü'l-ekber'in Osmanlı Türkçe'siyle tercümelerinin ilk örnekleri 10./16. yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte⁶ hususen 11./17. yüzyıl *Fıkh-ı Ekber* tercümelerinin sayı itibariyle revaç bulduğu bir dönemdir ve yaklaşık ona yakın farklı müellif tarafından yapılmış çeviri

- 1 Bu farkın farkına vararak dikkat çekmek isteyen Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), Ebû Mutî kanalıyla nakledilen metni *el-Fıkhü'l-ebzat*; Hammâd kanalıyla geleni de *el-Fıkhü'l-ekber* olarak anmıştır; bk. Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. İlyas Çelebi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. B., 2010), 26-27 (Arapça metin).
- 2 Eserin Osmanlı dönemindeki ilk şerhini tespit eden ve sonraki süreçteki Osmanlı ulemasının esere yönelik gittikçe artan ilgisinin muhtemel sebeplerini tartışan bir yazı için bk. Kadir Gömbeyaz, "İlk Fıkh-ı Ekber Şerhi 9./15. Yüzyılda mı Yazıldı?", *Diyanet İlmî Dergi* 56/4 (2020), 1224-1226.
- 3 Sinobî, Bahâeddînzâde, Mağnisâvî ve Ali el-Kârî'nin şerhlerini mukayese eden ve sonraki döneme tesirlerine de değinen bir çalışma için bk. Yunus Öztürk, "*el-Fıkhü'l-ekber* Şerhleri Üzerine Mukayeseli Bir Analiz", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/1 (2020), 87-126.
- 4 Osmanlı döneminde *el-Fıkhü'l-ekber* üzerine yapılan çalışmaların özellikle kütüphane katalog kayıtları ekseninde hazırlanan bir dökümü için bk. Abdullah Demir, "Osmanlı Alimlerinin Ebu Hanîfe'nin Akaid Risalelerini Konu Edinen Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 183-185.
- 5 Örneğin *el-Fıkhü'l-ekber*'in ilk şârihleri Sinobî, Bahâeddînzâde, Hakîm İshâk, Ali el-Kârî ve Mağnisâvî'nin şerhleri Arapça'dır. Yine eserin ilk manzumeleri olarak Kâtip Çelebi'nin kaydettiği ancak günümüze ulaşan herhangi bir nüshasını tespit edemediğimiz Ebu'l-Bekâ el-Ahmedî'nin hicri 918 [1512] yılında yazdığı belirtilen manzûme (bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge [İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972], 2/1276) ile Osmanlı dönemi müderrislerinden Hüsamzade İbrahim el-Germiyânî'nin (ö. 1016/1607) 1012/1604 yılında kaleme aldığı manzûme (müellif hattı nüsha için bk. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü 3760/3, 41b-60b) Arapça'dır.
- 6 Abdullah Demir, -lakabını yanlışlıkla "Kürd Molla" şeklinde verdiği doğrusu "Kurd Dede" olan- Bulgaristan/Tatarpazarıcılık Halveti şeyhi Mehmed b. Ömer'in (ö. 996/1588) *Fıkh-ı Ekber*'i Türkçe'ye çeviren ilk müellif olduğunu belirtir; bk. Demir, "Osmanlı Alimlerinin Ebu Hanîfe'nin Akaid Risalelerini Konu Edinen Eserleri", 184. Bu çeviri aslında müellifin hem akaid hem de muamelâtı ihtiva eden ilmihal tarzında kaleme aldığı, muamelât bahislerinde çoğunlukla Hanefî fakihî Burhâneddîn Merginânî'nin (ö. 593/1197) *Bidâyetü'l-mübtedi* adlı eserinden çeviriler yaptığı için *Tercümân-ı Bidâye* şeklinde adlandırdığı bir eserin giriş kısmıdır ve müellif akaid meselelerini *Fıkh-ı Ekber*'i tercüme ederek vermeyi uygun bulmuştur; krş. Kurd Efendi, *Tercümân-ı Bidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 93, 1b-2a. Bu kısmın muamelât kısmından bağımsız olarak istinsah edilmiş müstakil nüshaları da mevcuttur. Türkiye kütüphanelerinde gerek *Tercümân-ı Bidâye* içerisinde gerekse de müstakil bir şekilde istinsah edilmiş birçok nüshasına ulaşmak mümkündür.

tespit edilebilmektedir.⁷ İşte 11./17. yüzyıldaki *Fıkh-ı Ekber* tercümelelerinden biri de bu yazının konusunu teşkil eden ve yazının sonunda metnin latinizesi iliştilen tercümedir.

1. Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Dönemi Bir *Fıkh-ı Ekber* Tercümesi

Onyedinci yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının hususen Türkçe eserler kaleme almaya veya Arapça yazılmış temel dinî eserleri Türkçe'ye çevirmeye özel ilgi gösterdiği bir dönemdir. İşte bu dönemde tercüme edilmek üzere tercih edilen eserlerden biri de Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve Hammâd b. Ebî Hanîfe kanalıyla nakledilen *el-Fıkhü'l-ekber*'dir.⁸ Bu çalışmada mercek altına yatırılacak eser de farklı müelliflere nispet edilen veya kimi zaman müellifi meçhul olarak kaydedilen söz konusu döneme ait bir *Fıkh-ı Ekber* tercümesidir. Türkçe bir tercüme olmasına rağmen hamdele-salvele kısmı Arapça olan ve (نحمدك يا من خالقك انت نعمتك يا من خالقك انت ولا رازق لمن بين السماء والأرض الا انت) ifadeleriyle başlayan eserin Türkiye'deki yazma eser kütüphane katalogları üzerinden yapılan kabaca bir taramada yirmiden fazla nüshası rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Kataloglarda tercüme bazen *Terceme-i Fıkh-i Ekber* adıyla⁹ bazen de tercümenin giriş kısmında müellifin *el-Fıkhü'l-ekber*'i tasvir sadedinde kullandığı bir ifadenin tercümenin ismi zannedilmesi sebebiyle *Tuhfetü'n-Nebî* şeklinde kaydedilmiştir.¹⁰ Müellifin, eserin isminin bu şekilde kaydedilmesine sebep olan ifadesi şu şekildedir:

- 7 Bu çevirilerin müelliflerinden bazıları Mahmûd Hamîdî (ö. 1061/1650'den sonra) (Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi, 3637 numaradaki mecmua müellifin pek çok temel akaid eserinin tercümelelerini içermektedir. Bunlardan biri de *Fıkh-ı Ekber*'dir); Ali Halîfe b. Mehmed el-Antalyavî (ö. 1066/1655'den sonra) (Tercümesinin nüshalarından ikisi Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 2098 ve Lala İsmail, 683 nolu mecmualar içerisinde); Ali Hibri Efendi veya Bülbülzade diye bilinen Ali b. Mustafa b. Pir Mehmed el-Kütâhî el-Kızıllıhsârî (ö. 1080/1669-70) (Şerhin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshası: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4917, 48 vr.); Gurabzade Ahmed b. Abdullah en-Nâshî el-Bağdâdî (ö. 1099/1688?) (Tercümenin tespit edebildiğimiz tek nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş, 251/4 numaradadır. Ayrıca Demir, yurtdışındaki bazı kütüphane kayıtlarından hareketle kendisine *Fıkh-ı ekber* tercümesi nispet ettiği ancak bizzat inceleyemediğimiz için kesin bir dille yargıda bulunmaktan kaçındığımız Ali b. Mustafa? (nispet edilen tercümenin yeri Tunus Milli Kütüphanesi'de gösterilmiş ve istinsah tarihi olarak 1065/1654 verilmiştir), Vâni Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) (nispet edilen tercümenin yeri Oxford Bodleian Kütüphanesi gösterilmiştir) ve Mir Vahdî? (ö. 1099/1688) (tercümeyle dair bilgi için *GAL* ve *GAS* gösterilmiştir) gibi üç kişiye daha *Fıkh-ı Ekber* tercümesi nispet etmektedir; bk. Demir, "Osmanlı Alimlerinin Ebu Hanîfe'nin Akaid Risalelerini Konu Edinen Eserleri", 184.
- 8 Şafir onyedinci yüzyıl Osmanlı dinî düşüncesi üzerine yoğunlaştığı doktora tezinde *el-Fıkhü'l-ekber*'den "onyedinci yüzyılın anahtar akaid metinlerinden biri" olarak bahseder; bk. Nir Şafir, *The Road from Damascus: Circulation and the Redefinition of Islam in the Ottoman Empire, 1620-1720* (Los Angeles: University of California, 2016), 148.
- 9 Örnek olarak bk. Süleymaniye Ktp, Hacı Beşir Ağa, 654/8, 63b-71a; Nuruosmaniye Ktp, 2189/1, 1b-22b; Süleymaniye Ktp, Fatih, 5333/4, 75b-87b; Süleymaniye Ktp, Ayasofya 2195/1, 1b-10a; Mili Ktp, 2089, 1b-31b; Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, 1440, 1b-16b; Milli Ktp, 9285, 1b-22b; Milli Ktp, Adnan Ötügen Ktp, 1571, 5a-10a; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE 0504, 1b-12a; Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, 3842/4, 41a-56b; Süleymaniye Ktp, İzmir, 827/2, 9b-35b; Milli Ktp, 5020/29, 382a-401b; Milli Ktp, 692/4, 47a-61b.
- 10 Örnek olarak bk. Süleymaniye Ktp, Fatih, 2914/1, 1b-33a; Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, 1392, 1b-11a; Genel Müd. Ankara Bölge Ktp, 67 Saf 245/1, 1b-31a; Süleymaniye Ktp, Fatih, 3166, 75b-90a; Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, 363, 146b-177b; Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Nadir Eserler Koleksiyonu, 12939/Y050, 1b-22a; Milli Ktp, 2537/1, 1b-22b; Milli Ktp, 1572/3, 150b-171b;

Bundan sonra malum ola ki bu risaleyi İmam-ı Azam rahmetullah rabbi'l-ganiyyi'l-ekrem telif edip adını *Fıkh-ı Ekber* koydu. Bu risale manada “Tuhfetü'n-Nebî ve Hediyyetü'r-Resûli'l-Arabî”dir.¹¹

“Nebî'nin Armağanı ve Arap Resûl'ün Hediyyesi” şeklinde tercüme edilebilecek olan bu ifade müellifin Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'inin değerini göstermek amacıyla takdir ettiği bir nitelemedir. Ancak gerek Bağdatlı İsmail Paşa tarafından¹² gerekse de bazı kütüphane kataloglarında bu niteleme tercümenin ismi gibi kaydedilmiştir.

Bağdatlı İsmail Paşa incelemekte olduğumuz *Fıkh-ı Ekber Tercümesi*'nin ismini *Tuhfetü'n-Nebî ve Hediyyetü'r-Resûli'l-Arabî* şeklinde vermek suretiyle eserin ismine dair bir yanlışlığa sebep olmaktadır. Onun verdiği bilgilerde bir başka problemlilik nokta eserin giriş cümlesi olarak kaydettiği ifadelerin¹³ bu tercümeyle ait olmamasıdır. Bunlar Nuh b. Mustafa'nın (ö. 1070/1660) Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal*'i üzerinde yaptığı notlandırılmış tercümesinin başlangıç ifadeleridir.¹⁴

2. Tercümenin Müellifi Meselesi

Bağdatlı İsmail Paşa'nın eserin ismine dair oluşturduğu yanlış maalesef müellifi konusunda da devam etmektedir. Ona göre bu tercümenin müellifi “Şeyh Mustafa b. Muhammed el-Murâdî en-Nakşibendî”dir. Bağdatlı'nın verdiği isme bakıldığında akla gelen ilk isim, Nakşibendî-Müceddidî hareketin Anadolu'ya ulaştırılması ve yayılmasında önemli bir rolü bulunan Muhammed el-Murâdî en-Nakşibendî'nin (ö. 1132/1720)¹⁵ Mustafa isimli ve hakkında pek bilginin bulunmadığı oğludur.¹⁶ Hakkında bilginin neredeyse hiç bulunmadığı bu kişinin bir *Fıkh-ı Ekber Tercümesi* bulunduğu dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

11 Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2189/1, vr. 1b-2a. Nuruosmaniye nüshası şu an itibarıyla tespit edebildiğimiz en eski tarihli nüsha olması hasebiyle çalışma boyunca metnin içeriğine dair referanslarda kullanacağımız temel nüsha olacaktır.

12 Krş. Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fî zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Şerefettin Yaltkaya, Kılıslı Rifat Bilge (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1972), 1/261; *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, istinsah ve tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955), 2/454.

13 bk. *İzâhu'l-meknûn*, 1/261.

14 Krş. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2100, vr. 1b.

15 Hayat hikayesi ve mutasavvıf olarak faaliyetleri hakkında bk. Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 87-109.

16 Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 112.

Bağdatlı'nın bahsettiği bu kişinin bir başka Murâdî ve Nakşibendî nisbeli Osmanlı âlimi Güzelhisârî Mustafa Hulusî b. Mehmed el-Aydînî (ö. 1253/1837) olabileceği de düşünülmüştür.¹⁷

Eserin yazma nüshaları üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde eserin müellifinin hem Bağdatlı İsmail Paşa'nın hem de modern araştırmacıların belirlediği kişi olmadığı anlaşılmıştır. Zira eserin bazı nüshalarının ismi geçen bu iki zatın yaşadığı dönemden çok önce istinsah edilmiş olmaları¹⁸ onlara ait olamayacağı göstermektedir.

Öte yandan tercümenin Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2189/1 numarada yer alan nüshası tercümenin müellifinin kim olduğuna dair çok önemli bir ipucunu bizlere sunmaktadır. İpucu bu nüshada metnin başlangıcının evvelinde yer alan bir nottur ve şöyledir:

İşbu kitabı **merhûm Ebû Ahmedzade Muhammed** (Mehmed?)¹⁹ Efendi hazretleri lisan-ı Türkî üzere *Fıkh-ı Ekber* kitabı İmam Azam'ın telif olduğunu tercih ve tashih edip telif etmiştir ve **kendi hattı ile** yazılmış imzasıyla mûmza nüshadan yazılmıştır.²⁰

Bu not tercümenin müellifine dair iki önemli bilgi sunmaktadır. Birincisi eser Ebû Ahmedzâde Muhammed isimli birine nispet edilmektedir. İkincisi de müstensih nüshayı bizzat müellifinin kendi el yazısı ile yazılmış ve imzasının bulunduğu nüshadan çoğaltmıştır. Eserin metninde müellifine dair ne içerisinde ne de sonundaki temmet kaydında herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen bu nüshanın müstensihi bizzat müellifinin imzasını taşıyan bir nüshadan yararlandığını söylemektedir. Üstelik müellifin '*Fıkh-ı Ekber*'in Ebû Hanîfe'nin telifi olduğunu tercih ve tashih edip telif ettiğini' de belirtir. Gerçekten de Ebû Ahmedzâde'nin *Fıkh-ı Ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu teyit edip aksi iddiaları çürütmek üzere deliller serdettiği küçük hacimli

17 Ahmet Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulusî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 14/331. Akgündüz, "kaynaklarda Güzelhisârî'nin ayrıca şu eserleri de zikredilmektedir" diyerek sadece ismini andığı birkaç eser içerisinde *Tuhfetü'n-Nebî fî Şerhi ve Tercemeti'l-Fıkhî'l-Ekber li-Ebî Hanîfe* bulunmaktadır. Görünen o ki Akgündüz, Bağdatlı'nın *Hedîyyetü'l-ârifin*'indeki bilgiye dayanmaktadır. Abdullah Demir de Akgündüz'ün verdiği bu bilgiye dayanarak incelemekte olduğumuz *Fıkh-ı Ekber Tercümesi*'nin müellifini Güzelhisârî olarak kaydetmektedir; bk. Demir, "Osmanlı Alimlerinin Ebu Hanîfe'nin Akaid Risalelerini Konu Edinen Eserleri", 193. Demir'in makalesine referansta bulunarak bu bilgiyi doğru kabul eden ve müellifin ismini Güzelhisârî, tercümesinin ismini de *Tuhfetü'n-Nebî* şeklinde belirleyerek tercümeyle inceleyen bir yüksek lisans tezi de yapılmıştır; bk. Zehra Bodur, *Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin İtikadî Görüşleri ve Tuhfetü'n-Nebî Adlı Fıkh-ı Ekber Şerhi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, YL Tezi, 2019).

18 Örneğin Süleymaniye Ktp, Fatih, 5333/4 nolu nüsha h. 1108'de; Süleymaniye Ktp, Ayasofya, 2195/1 nolu nüsha h. 1111'de; Süleymaniye Ktp, Fatih, 2914/1 nolu nüsha h. 1128'de; Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, 67 Saf 245/1 nolu Safranbolu nüshası h. 1150'de; Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, 1392 nolu nüsha h. 1180'de; Milli Ktp, 2089 nolu nüsha 1193'te; Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, 1440 nolu nüsha h. 1198'de istinsah edilmiştir. Bu nüshalardan Fatih, 2914'ü ve Safranbolu nüshalarını kullanan Bodur'un, Fatih nüshasının sonundaki istinsah tarihini farketmediği anlaşılmaktadır. Safranbolu nüshasına gelince onun istinsah tarihinin 1150 olduğunu nüshayı tanıtırken belirtmekte, ancak "1253/1837 vefat tarihli müellif Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin eserinin istinsah tarihinin bu olması mânîdardır" diyerek geçiştirmektedir; bk. Bodur, *Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin İtikadî Görüşleri ve Tuhfetü'n-Nebî Adlı Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 26-28.

19 İlerleyen satırlarda açıklanacağı üzere müellifin Bağdat asıllı olma ihtimali nedeniyle ismini hemen Mehmed şeklinde kaydetmeyip alternatifli yazmayı tercih ediyoruz. Ancak bundan sonra her seferinde alternatifli yazma yazıyı ağırlaştıracağı için Muhammed şeklindeki yazımla iktifa edilecektir.

20 Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2189/1, 1b.

bir risalesi de mevcut olup günümüze ulaşmıştır.²¹ Bu risalede müellif *Fıkıh-ı Ekber*'in insanlar arasında yaygın ve okunan bir metin olduğunu, yaklaşık yirmi farklı kişi tarafından Arapça ve Türkçe şerhlerinin yapıldığını söyleyerek bunlardan bazısının örneklerini verdikten sonra *el-Fıkıhu'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu pek çok kaynağı şahit göstererek delillendirmeye girişmektedir.²²

Buna göre incelemekte olduğumuz tercümenin müellifinin Ebû Ahmedzâde Muhammed isimli kişi olma ihtimali önemli ölçüde kesinleşmektedir.²³ O halde tercümenin müellifi olarak verilen Ebû Ahmedzâde kimdir?

Öncelikle incelediğimiz tercümenin Nuruosmaniye nüshasının içerisinde yer aldığı mecmua (Nuruosmaniye, 2189) incelendiğinde bu mecmuanın tek bir müstensihin elinden çıkmış gibi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mecmuada yer alan risalelerin yazarlarının Birgivi, Kadızâde, Rûmî, Münir-i Belgradî gibi aynı düşünce çizgisini takip eden kişilerden oluşması, bu mecmuanın, kendi ismini “Ahmed Efendi” olarak veren kişi tarafından muhtemelen kendisi için oluşturduğu sonucunu çıkarmamıza imkân tanımaktadır. Yalnızca en sonda yer alan risalenin bitiminde istinsah tarihi düşülmüş olması bu tarihin tüm risaleler için de geçerli olabileceği anlamına gelebilir. Sondaki risalenin bitiminde verilen temmet kaydında 1-3 Muharrem 1087 [16-18 Mart 1676] tarihi kaydedilmiştir.²⁴ Ebû Ahmedzâde'den bahsederken “merhûm” sıfatının kullanılması Ebû Ahmedzâde'nin 1087/1676 tarihinden önce yaşadığını göstermektedir. Bu noktada tercümenin Hacı Beşir Ağa 654/8 numarada yer alan nüshası da zikredilmeyi hak etmektedir. Zira temmet kaydında (vr. 71a) ismini Kenân Abdulgafûr olarak kaydeden müstensih, bu *Fıkıh-ı Ekber* tercümesinin hemen evvelinde yer alan Birgivi'nin *Vasiyetnamesi*'ne ait bir nüshanın sonunda ismini Kenân olarak veren kişiyle aynı olmalıdır. Bu kişi *Vasiyetname*'nin istinsah tarihini hicrî 1065 [1655?] olarak düşmektedir. Maalesef müstensih *Fıkıh-ı Ekber Tercümesi* için bir tarih düşmemiştir. Ancak müstensihlerin aynı ismi taşıması ve yazı benzerliği iki eserin de aynı kişinin elinden çıkmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Mecmuada aynı yazı karakteriyle yazıldığı anlaşılan diğer risalelerde istinsah tarihi düşülenler yine 1065 (vr. 129b ve 156a) ve 1066 (vr. 29b) tarihlidir. Buna göre kesin bir şekilde ifade etmek mümkün olmasa da müstensihin *Fıkıh-ı Ekber Tercümesi*'ni de hicrî 1065 yılı civarında istinsah etmiş olabileceği öngörülebilir. Bu iki nüshadan hareketle oluşan öngörüler incelediğimiz

21 Ebû Ahmedzâde Muhammed, *Fıkıh-ı Ekber'in İmam Azam Hazretlerinin Olduğunu Tasdik İçindir*, Sadberk Hanım Müzesi İhtisas Kütüphanesi, 46, 23b-25b. Müellif metnin içerisinde kendi ismini zikretmemektedir. Ancak risalenin evvelinde kırmızı mürekkeple “Hâzâ Risale-i Ebû Ahmedzâde Muhammed Efendi ki *Fıkıh-ı Ekber*'in İmam-ı Azam Hazretlerinin Olduğunu Tasdik İçindir” yazmaktadır. Bu yazmanın temini noktasında kütüphane sorumlusu İsmail Bakar'ın desteği için teşekkür ediyorum.

22 Bu metni hâl-i hazırda tespit edebildiğimiz tek nüshasının bulunması ve mahiyeti itibarıyla taşıdığı önem dolayısıyla bu makalenin ek kısmında latinize ederek neşretmeyi uygun gördük, bk. Ek-1. Bu risalenin içerisinde bulunduğu mecmua aynı zamanda incelemekte olduğumuz *Fıkıh-ı Ekber* tercümesinin bir nüshasını da ihtiva etmektedir. Ancak bu nüshanın müstensihin bahsettiği müellif imzalı nüsha olmadığı anlaşılmaktadır; bk. 6b-13b.

23 Bodur muhtemelen katalog kaydında Ebû Ahmedzâde'ye nispet edilen bu tercümenin farklı bir eser olduğunu düşünerek bu nüshayı görmemiştir.

24 Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2189/1, 180b

tercümenin müellifinin 1087/1676 öncesinde ve 11./17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı âlimi olduğunu göstermektedir. Ancak yine de müellife dair bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Osmanlı müelliflerini konu edinen biyografik ve bibliyografik kaynaklarda yaptığımız incelemelerde de maalesef Ebû Ahmedzâde diye biriyle karşılaşmamaktayız. Tam bu noktada kataloglarda Ebû Ahmedzâde isimli bir müellife nispet edilen yine bir tercüme türünde *Terceme-i Fıkh-ı Keydânî* adıyla bir eser kaydı karşımıza çıkmaktadır. İsminden anlaşılacağı üzere *Fıkh-ı'l-Keydânî*'nin Osmanlıca/Türkçe tercümesi olan bu eserin elimize ulaşan bir nüshasının baş tarafına eserin Ebû Ahmedzâde'ye ait olduğunu ifade eden bir not düşülmüştür:

Bu kitap *Risâle-i Keydânî* üzerine Türki'ye terceme olunmuş bir risaledir. Şârihi merhum Ebû Ahmedzâde'dir -Allah Teala ona geniş rahmetle rahmet eylesin.²⁵

Osmanlı müelliflerinin özel ilgi gösterdiği *Fıkh-ı Keydânî*'nin aslında tercümesinden ziyade Türkçe şerhi mahiyetinde olan bu eserin sonunda şöyle bir temmet kaydı düşülmüştür:

Ketebehu'l-fakîru'l-hakîr Hüseyin b. Abdillâh min telâmîzi Ahmed Efendi el-Eyyübî. Kad vekaa'l-itmâm fi hâzâ'l-makâm gurre-i şehri-i Ramazan el-mübârek bi-seneti ihdâ ve mie ve elf.

Bu temmet kaydına göre risalenin istinsahı 1-3 Ramazan 1101 [8-10 Haziran 1690] tarihinde tamamlanmıştır. Yazan kişinin kendisini Eyüplü (*el-Eyyübî*) Ahmed Efendi'nin öğrencisi olarak tanıtmaya dikkat çekicidir. Zira daha önce bahsettiğimiz *Fıkh-ı Ekber Tercümesi*'nin Nuruosmaniye nüshasının müstensihisi kendisini “Ahmed Efendi” olarak tanıtmıştı. *Fıkh-ı Keydânî Tercemesi*'nin müstensihinin hocası olarak bahsettiği Eyüplü Ahmed Efendi, *Fıkh-ı Ekber Tercemesi*'nin müstensihisi Ahmed Efendi ile aynı kişi olabilir. Nitekim tarihler de birbirine yakındır.

Fıkh-ı Keydânî Tercemesi'nde müellif pek çok âlimin ismini zikretmektedir. Bunlar içerisinde Kemalpaşazade (ö. 940/1534) (vr. 2b), Taşköprizâde (ö. 968/1561) (vr. 2b), Sun'ullah Efendi (ö. 1021/1612) (vr. 18a), Birgivi (ö. 981/1583) (vr. 76a) gibi Osmanlı âlimleri bulunmaktadır. Zikri geçen en geç tarihli kişi Şürübülâli'dir (ö. 1069/1659) (vr. 82a). Müellifin diğer isimlerden bahsederken “merhûm” ifadesini kullanırken Şürübülâli hakkında kullanmaması eseri Şürübülâli'nin yaşadığı dönemde ve 1069/1659'dan önce kaleme aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Ebû Ahmedzâde'ye nispet edilen bu *Fıkh-ı Keydânî Tercemesi*'ne yazısının ilgili bir yerinde değinen Sadık Yazar, müellifi olan Ebu Ahmedzâde'den “Mehmed ibn Ebî Ahmed (ö. 1655'ten sonra)” olarak bahsetmekte ancak ayrıntılı bilgi vermemektedir.²⁶ Bu isimlendirmeyi bu şekilde nereden aldığını belirtmese de İbn Ebî Ahmed'in Türkçe olarak Ebû Ahmedzâde şeklinde ifade edilebilecek olması bir başka ipucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim kütüphane kataloglarında “Safiyüddin Muhammed b. Ebu Ahmed Abdurrahman (ö. 1061/1650)” ismiyle

25 Ebu Ahmedzade, *Terceme-i Fıkh-ı Keydani*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1045, 1b. Risalenin başlangıcı *حمد اول خالق كونيته اولسونكه جنسن انساني عدمن وجوده كتورب* şeklindedir.

26 Sadık Yazar, “Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeleler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23, (2014), 97. Yazar, müellifin ismini “Mehmed b. İbn Ebî Ahmed” şeklinde kaydetmiştir. Muhtemelen “b.” sehven yazılmıştır.

kayıtlı olan kişinin, gerek isim benzerliğiyle olsun, gerekse yaşadığı dönem ve fıkıh alanında kaleme aldığı risaleleriyle olsun, bizim *Fıkh-ı Ekber* ve *Fıkh-ı Keydânî*'nin mütercimi ile aynı kişi olabileceğini düşündürmektedir.²⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin* adlı eserinde “Safî el-Bağdâdî” künyeli ve tam ismi “Safiyüddîn Muhammed b. Ebî Ahmed Abdurrahman el-Bağdâdî” diye birinden bahseder ve onun aslen Bağdatlı olup İstanbul'da doğup yetiştiğini ve 1078 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir.²⁸ *İzâhu'l-meknûn*'da ise isminin sonuna “er-Rûmî” nisbesini eklemektedir.²⁹ Bunun yanı sıra ona *Ahkami'l-fitratî'l-İslâmiyye*, *Risâle fi lebsi'l-kalensüve*, *es-Sâ'ikatü'l-muhrika ale'l-mutasavvifeti'r-rakasa* isimli üç eser nispet ederken *Tercüme-i Fıkh-ı Ekber* ve *Terceme-i Fıkh-ı Keydânî*'den bahsetmemektedir. Buradan hareketle Ebû Ahmedzâde ile Safiyüddîn Muhammed b. Ebî Ahmed Abdurrahman el-Bağdâdî er-Rûmî şeklinde kaydedilen kişinin farklı kişiler olabileceği düşünülebilir. Ancak bu iki kişinin aynı kişiler olduğunu, Türkçe tercümelerde ismini Ebû Ahmedzâde şeklinde, Arapça eserlerinde de ismini künye ve nisbeleriyle verdiğini düşünmek de uzak bir ihtimal değildir.

Safiyüddîn Muhammed b. Ebî Ahmed Abdurrahman el-Bağdâdî şeklinde kaydedilen müellifin vefat tarihi olarak bazı kütüphane kayıtlarında 1061 [1650] yılı verilirken Bağdatlı 1078 [1668] tarihini vermektedir. Ancak gerek kataloglarda gerekse de Bağdatlı tarafından verilen bu iki farklı tarihin neye göre verildiği belli değildir. Bu noktada katalog taraması esnasında tespit ettiğimiz bir risale Bağdatlı'nın tarihlendirmesini anlamlı kılabilecek bir mahiyete sahiptir. Muallaka şairlerinden İmruu'l-Kays'a ait *Dîvân* üzerine yazılmış bir şerh olarak kaydedilen [*Şerhu Dîvânî İmrii'l-Kays*] bir risalede müellif eserin içerisinde bizzat kendi ismini “Muhammed b. Abdurrahman el-Bağdâdî” şeklinde kaydetmektedir. İsmi, babasının ismi ve nisbesi ile bizim araştırmakta olduğumuz kişiyle aynı kişi olabileceğini düşünmemiz mümkündür. Sonundaki temmet kaydında telif kaydı olduğu anlaşılan ifadelerde müellif risaleyi 1-3 Zilkade 1078 [13-15 Nisan 1668] tarihinde Girit (Akrâtîş) Adası'nda قسردا şeklinde yazdığı şehrin muhasarası esnasında eseri “değişen haller ve zihin yoğunluğu [*tekallüb-i ahvâl ve iştiğâl-i bâl*]” içerisinde yazdığını belirtmektedir.³⁰ Eğer bu risalenin yazarı ile araştırdığımız Ebû Ahmedzâde ve Bağdatlı'nın uzun adıyla verdiği kişinin aynı kişiler olma ihtimali ciddi olarak düşünüldüğünde, Bağdatlı'nın verdiği vefat tarihi de doğru ise *Şerhu Dîvânî İmrii'l-Kays*, müellifin muhtemelen son eseri olup kendisi de Osmanlı Devleti'nce Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın kumandası altında 1077-1080/1666-1668 yılları arasında iki buçuk yıllık bir muhasaradan sonra fethedilen Girit seferi esnasında bu risaleyi yazmasından çok kısa bir süre sonra -zira risaleyi 1078 yılında 11. ay olan Zülkade'de yazmıştır- vefat etmiş olmalıdır.

Bütün bu bulgulardan hareketle ele aldığımız *Fıkh-ı Ekber* tercümesinin müellifi olan Ebû Ahmedzâde Muhammed ile Bağdatlı İsmail Paşa'nın bahsettiği Safiyüddîn Muhammed b.

27 Örnek bir kütüphane katalog kaydı için bk. Safiyüddîn Muhammed b. Ebu Ahmed Abdurrahman, *Ahkâmi'l-Fitratî'l-İslâmiyye*, Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 718, 207b-216b.

28 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, 2/291.

29 Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1/35.

30 Muhammed b. Abdurrahman el-el-Bağdâdî, *Şerhu Dîvânî İmrii'l-Kays*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 1314, 202b.

Ebî Ahmed Abdurrahman el-Bağdâdî er-Rûmî aynı kişiler olma ihtimali söz konusudur. Bu ihtimale binaen müellif hakkında şunları söyleyebiliriz:

Müellif aslen Bağdatlı olup İstanbul'da doğup yetişen bir kişidir. Künyesi Ebû Ahmed, ismi ise Abdurrahman olan babasından dolayı Ebû Ahmedzâde diye de bilinmektedir. Buna göre tam ismi Safiyyüddin Muhammed b. Ebî Ahmed Abdurrahman el-Bağdâdî er-Rûmî'dir. 1078 yılından önce yaşamıştır. Vefatı 1078 yılının sonu veya bu tarihten sonraki bir tarihe denk düşmektedir. Müellif, Türkçe konuşan halkın anlayabilmesi için *Fıkh-ı Ekber* ile *Fıkh-ı Keydânî*'yi Türkçe'ye çevirmiştir. Müellifin bu eserleri, bir sonraki başlıkta dikkat çekileceği üzere kendisinin ait olduğu fikrî ve ilmî çizgiye uygun olmaları hasebiyle hususen seçtiği anlaşılmaktadır. *Fıkh-ı Ekber*'i 1065 yılında veya öncesinde tercüme etmiş olabilir.

Müellifin *Fıkh-ı Ekber Tercemesi* ile *Fıkh-ı Keydânî* tercümesi haricinde Bağdatlı İsmail Paşa'nın isimlerini verdiği bazı Arapça eserleri de mevcuttur. Bunlardan biri *Ahkâmu'l-fitratı'l-İslâmiyye*'dir. Müellif risalenin başında “[hicrî] 1060 veya 1066³¹ yılında sakalın bir tutamdan fazlasını kesmenin mubah mı, sünnet mi yoksa vacip mi olduğu noktasında kendisine bir soru sorulduğunu, kendisinin de buna ‘vaciptir’ diye cevap vermesi üzerine birisinin buna itirazda bulunup şiddetle reddettiğini, bunun üzerine de görüşünü delilleriyle ortaya koyarak cevap vermeyi kendisi için bir gereklilik göyerek” risaleyi bu amaçla kaleme aldığını belirtir.³² Risalenin Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, 718 numaradaki nüshasının sonunda “*temmeti'r-risâleti'l-müsemmâ bi-Ahkâmi'l-fitratı'l-İslâmiyye bi-fazlillah ve inâyetihi cema'aha'l-abdu'l-fakîri'r-râcî lutfе Rabbihî'l-kadîr Muhammed b. Ebî Ahmed Safiyyüddîn gaferallahu lehumâ yevme'd-dîn fi sânî aşera fi şehri Ramazânî'l-mübârek*” yazısı (vr. 216b) bulunmaktadır. Müellif nüshası olabileceğini veya en azından telif notu olduğunu düşünebileceğimiz bu nota göre müellif ismini Muhammed b. Ebî Ahmed Safiyyüddîn olarak vermekte ve eseri 12 Ramazan'da yazdığını söylemektedir. Hangi sene olduğunu kaydetmemesi muhtemelen risalenin başında verdiği yıl sebebiyledir. Risale sadece sakalın bir tutamdan fazlasının kesilmesinin fikhî hükmünün yanı sıra sakalın boyanması, bıyıkların kısaltılması, tırnakların kesilmesi, sünnet olmak gibi konuları da içermektedir. Müellif muhtemelen bunları insanın fizikî fitratı ile alakalı olarak gördüğü için risaleyi *Ahkâmu'l-fitratı'l-İslâmiyye* olarak adlandırmıştır. Sakalın bir tutamdan fazlasının kesilmesinin vacip olduğunu söylemesine itiraz edildiğini belirtip delilli bir karşı cevap olarak bu risaleyi yazma ihtiyacı hissetmesi meselenin o dönemde tartışıldığını göstermektedir.

31 Eserin bazı nüshalarında bu tarih 1066 yılını ifade edecek şekilde “*fi ta'rîhi sittetin ve sittine ve elf*” şeklinde yazılmış iken (bk. Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 718, 107b; Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, 3064/2, 52b) bazı nüshalarında 1060 tarihini gösteren “*fi ta'rîhi seneti sittine ve elf*” olarak kaydedilmiştir (Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 52/3, 408a; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4468/11, 85b; Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, 45 Hk 5833/4, 51b. Ancak Manisa nüshasında *seneti* kelimesi ile *sittine* kelimesi arasında yazılmış bir ve (vâv) harfinin üzeri karalanmıştır). Bu nüshalar içerisinde temmet kaydında “*cema'ahu*” kelimesi ile telif kaydı olduğu anlaşılan bir cümlede eserin müellifinin isminin verildiği tek nüsha olan Mehmed Asım Bey nüshasında tarihin 1066 şeklinde verildiğini belirtmek gerekir. Elbette müellif hattı olduğunu kesinleştiremediğimiz için bu nüshadaki tarihlendirmenin doğru olduğunu iddia edemiyoruz.

32 Bk. *Risâle fi ahkâmi'l-fitratı'l-İslâmiyye*, Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 718, 107b.

Bağdatlı İsmail Paşa, Safiyyüddin Muhammed b. Ebî Ahmed Abdurrahman el-Bağdâdî'ye *Risale fi lebsi 'l-kalansüve* adıyla bir risale de nispet eder. Herhangi bir nüshasını henüz tespit edemediğimiz bu risale isminden hareketle başa giyilen başlığın (*kalensüve*) nasıl olması gerektiği üzerine olsa gerektir. Muhtemelen *Ahkâmu 'l-fıtrati 'l-İslâmiyye*'de olduğu gibi döneminin tartışılan bir meselesine dair polemik tarzı bir eser olabilir. Nitekim bid'at ve hurafe karşıtlığı ile tanınan ve kendisine “ikinci Birgivî” de denilen Muhammed (Mehemmed) b. Hamza el-Aydîni'ye (ö. 1118/1706'dan sonra)³³ de böyle bir risale nispet edilmiştir. Risalenin kaydedilen bir nüshasına bakıldığında eserde müellifin döneminde bazı kişilerin giydikleri başlıklara itirazlar yöneltildiği ve bu itirazlara çeşitli dinî kaynaklardan referanslarda bulunduğu görülmektedir.³⁴

Bağdatlı İsmail Paşa'nın müellifimize nispet ettiği bir başka eserin *es-Sâ'ikatu 'l-muhrika ale 'l-mutasavvıfati 'l-rakasa* şeklindeki isminden hareketle onaltıncı ve onyedinci yüzyıl Osmanlı'sının en hararetli tartışmalarından biri olan sufilerin icra ettikleri devr ve raksın caiz olup olmadığı meselesine³⁵ dair olup müellifin aleyhte bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır. Aslında bu eser basılmıştır: *es-Sâ'ikatu 'l-muhrika ale 'l-mutasavvıfati 'l-rakasati 'l-mütezendika ev er-Raks ve 'd-deverân inde 'l-mutasavvıfa* adıyla basılan eserin³⁶ nâşiri eserin müellifini, Şam'da döneminde hadis ilmini en iyi bilenlerden biri olan nitelenen ve hicri 1154-1200 tarihleri arasında yaşayan Muhammed b. Ahmed b. Hayrullah Ebu'l-Fazl Safiyyüddin el-Hanefî el-Eserî el-Hüseynî el-Buhârî olarak belirlemiş ve eserin aynı isimle Bağdatlı İsmail Paşa tarafından *İzâhu 'l-meknûn*'unda Muhammed Safiyyüddin el-Bağdâdî'ye nispet edilmesine binaen bu ikisini aynı kişiler zannetmiştir. Kitabın kapağına müellifin ismini Bağdatlı'nın kaydını esas alarak Muhammed b. Safiyyüddin el-Bağdâdî şeklinde -hatalı bir şekilde- taşıyan muhakkik neşrini dayandırdığı nüshanın sonundaki 1096 şeklindeki temmet kaydını da “muhtemelen müstensihin 1196 diye yazacakken ‘yüz’ rakamını zikretmeyi unuttuğu” şeklinde açıklamaya çalışmıştır.³⁷ Halbuki risale baştan sona incelendiğinde müellifin bir çok Osmanlı âlimine referanslarda bulunduğu ve Osmanlı İstanbul'unda yazılmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğu rahatlıkla söylenebilir. Eserin içerisinde ismini belirtmediği için kesin bir dille müellifinin kimliğini belirleyememekteyiz. Bağdatlı İsmail Paşa'nın müellifi Safiyyüddin Muhammed b.

33 Müellife ve kendisi için kullanılan “ikinci Birgivî” yakıştırmasına dair bkz. Recep Cici, “Muhammed Hamza Aydinî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/302.

34 Hacı Emirzade Muhammed b. Hamza el-Aydîni, *Risâle fi 'l-kalensüve* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 870), 36a.

35 İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549) ile aynı zamanda müderris kimliği de bulunan Halvetîlerin önemli ismi Sünbül Sinan (ö. 936/1530) arasında karşılıklı risaleler üzerinden cereyan eden devr ve raks tartışması sonraki dönemlerde de tarafların temsilcilerince sürdürülmüştür. Detaylı malumat için bk. Mehmet Kalaycı, “Kadıızâdeliler-Halvetîler Gerilimin Odağında Bir İsim: Sünbül Sinân el-Amâsî ve *er-Risâletü 'l-Tahkikiyye* Adlı Eseri”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Nisan 2017* (Amasya 2017), 1/601-611.

36 Muhammed b. Safiyyüddin el-Bağdâdî, *es-Sâ'ikatu 'l-muhrika ale 'l-mutasavvıfati 'l-rakasati 'l-mütezendika ev er-Raks ve 'd-deverân inde 'l-mutasavvıfa*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed Sa'îd Dimeşkiyye? (Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, 1410/1990).

37 Abdurrahman b. Muhammed Sa'îd Dimeşkiyye?, “Tercemetü'l-musannif”, Muhammed b. Safiyyüddin el-Bağdâdî, *es-Sâ'ikatu 'l-muhrika*, 11.

Ebî Ahmed el-Bağdâdî şeklinde neye göre belirlediğini bilemiyoruz. Ancak risalenin müellifinin raks ve deveran konusundaki yaklaşımı ve görüşlerini temellendirirken kullandığı referans çerçevesinin Ebû Ahmedzâde'nin *Terceme-i Fıkh-i Keydânî*'de raks ve deveran ile alakalı bir yerde söyledikleri ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim orada şöyle demektedir:

Hâlâ sûfî sûretinde olan kimselerin ihtiyarları ile ettikleri *devr ve raks ittifakla haram olduğu* amme-i kütüb-i fetâvâda ve gayride mestûr olup, *müstehilli kâfir olduğu Bezzâziyye*'de, *Şerh-i Manzûme-i İbn Hümâm*'da ve *Hâviye*'de ve gayride musarrahtır... Ebussuud Efendi, .. İbn Kemâl, .. Sunullah Efendi, Sa'deddin Efendi ... raksı haram gördüler.³⁸ [vurgular tarafımıza ait]

Es-Sâ'ika'da da benzer yaklaşım ve referans çerçevesi mevcuttur. Ancak bu her iki eserin de aynı kişiye ait olduğunu kesin bir biçimde ifade etmemize imkân sağlamamaktadır.

Bu eserler dışında yapmış olduğumuz araştırmalar esnasında Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesi kataloglarında müellifinin Muhammed b. Ebî Ahmed olduğu ve 1063 [1652] yılında yazıldığı kaydedilen *Risâle fi'l-hammâm* adıyla bir eserin kaydına rastladık.³⁹ Muhtemelen hamam âdâbından bahseden risalenin müellifin *Risâle fi ahkâmi'l-fitratî'l-İslâmiyye* adlı eserinin muhtevası göz önünde bulundurulduğunda ilgi sahasına girebilecek bir konu olduğu, konu ile alakalı olarak döneminde halk arasında bazı tartışmalı meselelerin bulunduğu öngörülebilir.

İncelediğimiz *Fıkh-ı Ekber* tercümesinin müellifi ile Bağdatlı İsmail Paşa'nın zikrettiği Safiyüddin Muhammed b. Ebî Ahmed el-Bağdâdî er-Rûmî aynı kişiler ise müellifin *Fıkh-ı Ekber Tercemesi*, *Fıkh-ı Keydânî Tercemesi*, *Risâle fi ahkâmi'l-fitratî'l-İslâmiyye*, *Risâle fi lebsi'l-kalensüve*, *Es-Sâ'ikatu'l-muhrika ale'l-mutasavvıfati'l-rakasa*, *Risâle fi'l-hammâm* ve *Şerhu Divâni İmri'i'l-Kays* adlı eserleri bulunduğunu, onyedinci yüzyılın birbiriyle çatışan Kadızadeliler-Halvetîler çekişmesinde Kadızâdelilerin kanadında yer alıp dönemin iki grup arasında tartışılan kimi meselelerine dair eserler neşredip özellikle sufilere karşı cephe aldığını söyleyebiliriz. Müellif büyük ihtimalle katılmış olduğu Girit Seferi esnasında vefat etmiştir.

3. Tercümenin Mahiyeti ve Değeri Üzerine Bazı Tespitler

Ebû Ahmedzâde'nin Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve oğlu Hammâd b. Ebî Hanîfe kanalıyla nakledilen *el-Fıkhü'l-ekber* isimli eseri Türkçe'ye çevirdiği tercümesi incelendiğinde onun hem *el-Fıkhü'l-ekber*'i cümle cümle önce Arapça orijinalini kaydedip ardından da Türkçe tercümesini kaydettiği memzûc bir metin olduğu görülmektedir.⁴⁰ Müellif genel olarak orijinal metni çevirmekle yetinmekle birlikte dönemin tercüme anlayışına uygun olarak zaman zaman ilave bazı açıklamalarda da bulunmaktadır. Müellif bu tercümeyi Arapça bilmeyen Türkçe

38 Ebû Ahmedzâde, *Terceme-i Fıkh-i Keydânî*, 18a.

39 Risalenin bulunduğu mecmua bilgileri: ZBIRKA 3, 4272, vr. 40-49 şeklinde kaydedilmiştir; bk. Kasım Dobruca, "Orientalni Medicinski Rukopisi u Gazi Husrevbegovoj Biblioteci", *Analni Gazi Husrev-Begove Biblioteke* 5/7-8 (1982), 70.

40 Bu durum makalenin sonuna iliştiğimiz metnin latinize halinde de rahatlıkla farkedilecektir; bk. Ek-2.

konuşan kişilerin metni okuyup anlaması için kaleme aldığını belirtir.⁴¹ Bu nedenle zaman zaman kimi kavramları “türkîsi şöyledir” diye muhtemelen halkın da rahatlıkla anlayabileceği düzeyde basitleştirmeye gittiği görülmektedir.⁴² Kimi zaman da bazı meselelerin daha iyi anlaşılabilmesi için detaylandırmaya ve örneklendirmeye gitmektedir.⁴³

Ebû Ahmedzâde'nin *Fıkıh-ı Ekber Tercemesi*'ni önemli ve dikkate değer kılan müellifin tercümeye başlamadan önce hamdele ve salveleden hemen sonra yazdığı şu kısa giriş yazısıdır:

Bundan sonra malum ola ki bu risale İmam-ı A'zam -rahmetullahi rabbi'l-ganiyyi'l-ekremte'lif edip adını Fıkıh-ı Ekber koydu. Bu risale mânâda “Tuhfetü'n-Nebî ve Hediyetü'r-Resûli'l-Arabî”dir. Kim ki bunu hıfz edip manasına itikad etse onun imanı ve itikadî ashab-ı 'izâm ve tâbiin-i kirâm ve evliyâullah ve meşâyih ve ubbâd ve mücâhidîn fi sebîlillah imanı gibi olur. Her kimin ki itikadî bu kitapta yazılana muhalif olsa onun imanı ehl-i hevâ gibi olur. Onlar hûd cümle ehl-i cehennemdirler. Zira Resûl-i Erkem Nebiyy-i Mükerrerem-sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Setefteriku ümmeti alâ selâse^{en} ve seb'in^e fırka^{en}, küllühüm fi'n-nâr illâ fırka^{en} vâhîde^{en} ve hiye mâ ene aleyhi ve ashâbî”. Ma'nâ-yi hadîs-i şerîf budur ki benim ümmetin adına olanlar yetmiş üç bölük olur, cümlesi cehennem ateşine girerler. İllâ bir bölük ehl-i cennet olur. Ol bir bölük şol kimesnelerdîr ki onların i'tikâdları benim âl-i ashâbımın i'tikâdî üzerine ola. Bu kitap ni'me'l-mâide-i Resulillah aleyhi's-salâtu ve's-selâm ve âl-i kirâm ve ashâb-ı 'izâm i'tikâdların ve mâ fihâların beyân eder. Ve'l-hâsil gökten enbiyâyâ nâzil olan kitaplardan sonra dünyada bundan ahsen, belki bundan efdal ve elzem kitap yoktur. Bu kitabın bir adı “Tuhfetü'n-Nebî”dir ve bir adı “Sa'âdet-i Dünyâ ve Âhîret”tir. Bu kitabı yazıp Türkî lisan ile şerh ettim ki Arabî bilmeyenler fâidelene.”

Müellifin bu giriş yazısında dikkat çeken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunların başında müellifin *el-Fıkıhu'l-ekber*'e özgü birtakım isimler ihdâs etmesi gelmektedir. Ona göre eserine *el-Fıkıhu'l-ekber* adını bizzat Ebû Hanîfe koymuştur ve bu risale müellifin nitelemesiyle manada “Tuhfetü'n-Nebî ve Hediyetü'r-Resûli'l-Arabî” yani “Nebî'nin Armağanı ve Arap Resûl'ün Hediyesi”dir. Yine bir diğer adı da “Sa'âdet-i Dünyâ ve Âhîret” yani “Dünya ve Âhîret Mutluluğu”dur. Müellifin *el-Fıkıhu'l-ekber*'e kendince farklı isimlendirmeler yapması aslında isim koymadan ziyade ona yüksek bir konum ve değer atama çabasıdır.

Bu giriş yazısında esas dikkat çekilmesi gereken nokta müellifin *el-Fıkıhu'l-ekber*'e yüklediği anlamdır. Buna göre ‘kim bu metni ezberler ve manasına da itikad ederse onun itikadî ashab-ı kirâmın, tâbiinin, evliyalarnın, meşayihin, âbidlerin ve Allah yolunda savaşılanların imanı gibi’dir ve ‘kimin itikadî bu kitapta yazılanlara muhalif olursa onun itikadî da ehl-i hevânın imanı gibi’dir. Böyle *el-Fıkıhu'l-ekber* bir tür iman ile sapkınlık arasındaki sınırı veya kıstası ifade

41 Nuruosmaniye, 2189, 2b.

42 Örnek olarak bk. Nuruosmaniye, 2189, 4a.

43 Örnek olarak *el-Fıkıhu'l-ekber*'de geçen ‘Allah’ın Levh-i Mahfûz’a yazmasının vasfî bir yazma olduğu’ ifadesini örneklendirme yaparak vuzûha kavuşturmaya çalışmıştır: “Meselâ vücûda gelecek eğer Ahmed’dir, eğer Mahmud’dur, levh-i şerîfe şöyle yazılır ki; Ahmet bin Mahmut ve Mehemmed bin Ali, falan zamanda vücûda gelip, fülân tarihte musallî olup ve sâlih, dindar ve zâhid müteşerri’ mütedeyyin ola. Ve fülân ilmi ve fülân sıfatı kesb edip; uzun boylu, kendim kün [buğday ten] olup, falan şehirde doğup ve falan şehirlerde üçer yıl mesela hâkim ola diye yazılır. Ehl-i fîsk veya ehl-i imân olsun veya kadî veya subaşî olsun denilmez. Böyle yazılssa cebir lâzım olurdu.” Bk. 8a-b.

etmektedir. *el-Fıkhu 'l-ekber*'deki umdelerle bir şekilde aykırı duruma düşenler için kullanılan 'ehl-i hevâ' tabiri rastgele seçilmemiştir. Sağlam dinî dayanaklara değil de birtakım kişisel çıkar ve hedeflere dayalı görüş beyan edenleri ima eden bu kavramı hemen akabinde 73 fırka hadisinin takip etmesi şaşırtıcı değildir. Ümmetin 73 fırkaya bölünüp kurtuluşa erecek fırkanın yalnızca bir tane olacağını bildiren bu hadis rivayetinin gelenekte çeşitli mezhep mensupları tarafından kendi mezheplerini hakikat ile eşleyerek muhaliflerini sapkın 72 fırkaya nispet ederek bertaraf etmek amacıyla kullanılmış olup⁴⁴ Osmanlı ulemasının yazılarında özellikle onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda daha sıklıkla zikredilir olmuştur.⁴⁵ Bu bakımdan müellifin tercüme bu hadisi dercetmesi döneminin yaygın bir özelliğini yansıtmaktadır. Müellifin *el-Fıkhu 'l-ekber*'e yüklediği anlamı yansıtan bir ifade de *el-Fıkhu 'l-ekber*'deki "iman kalp ile tasdik dil ile ikrardır" ibaresinin tercümesinde görülmektedir. Müellif burayı "iman kalp ile inanmaktır ve diliyle ikrardır, *kitabın evvelinde geçen nesnelere ve bu kitapta zikr olunanlara cemîan*" şeklinde tercüme ve şerh edip⁴⁶ imanı *el-Fıkhu 'l-ekber*'dekilerin tümüne kalben inanmak ve dil ile ikrar etmek olarak nitelemektedir. Üstelik müellifin *el-Fıkhu 'l-ekber*'e yüklediği anlam bununla da sınırlı değildir. Ona göre peygamberlere indirilen ilahî kitaplardan sonra bu eserden daha güzeli, üstünü ve gerekli de yoktur. Müellifin *el-Fıkhu 'l-ekber*'e yüklediği bu anlamı sadece eserin önemli ve değerli oluşu ile açıklamak yeterli olmayacaktır. Bu noktada tercümenin yapıldığı dönemin bağlamını göz önünde bulundurmamak önemlidir.

Osmanlı-Safevî mücadelesinde Safevîlerin Sünnî bir tarikat yapılanmasından (Erdebil Tekkesi) Şiîleşme ve Osmanlı'ya muhalif bir siyasî güç olarak devletleşmesi şeklindeki bir tecrübe zamanla Osmanlı coğrafyasındaki sufilere yönelik de eleştirel bakışı güçlendirmiştir. Kanuni döneminde dönemin şartlarının 'şariat ve zühud vurgulu din söylemini öne çıkardığı' ve tam da bu noktada 'Ebû Hanîfe'nin ismine, Hanefiliğe ve *el-Fıkhu 'l-ekber*'e merkezî bir rol yüklediği' müşahade edilebilmektedir.⁴⁷ Onaltıncı ve onyedinci yüzyılda Hammâd rivayetli *el-Fıkhu 'l-ekber* üzerine önceki dönemlerde rastlanmayacak düzeyde şerh, tercüme ve nazm çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Ebû Hanîfe, Hanefilik ve *el-Fıkhu 'l-ekber* vurgusunun özellikle "bid'at" söylemi üzerinden birtakım sufi çevrelere farklı düzeylerde ve biçimlerde de olsa muhalefet sergileyen İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549), Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573), Hasan Kâfi el-Akhisârî (ö. 1024/1615), Kadızade Mehmed Efendi (ö. 1045/1635), Vânî

44 Bunun örnekleri ve genel anlamda hadisin tesirleri ile alakalı olarak bk. Muhammet Emin Eren, *Hadis, Tarih ve Yorum: 73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017); Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırka Tasnifine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 147-160.

45 Nir Shafir, Osmanlı-Safevî mücadelesi ile birlikte Osmanlı coğrafyasındaki Safevî tesirindeki veya tesirine açık Kızılbaş kesime yönelik girilen mücadelede Osmanlı ulemasının *fırak literatürüne* ve 73 fırka hadisine hususi bir ilgi gösterdiğini belirterek bunu örneklendirir; bk. Nir Shafir, "How to Read Heresy in the Ottoman World", Tijana Krstić & Derin Terzioğlu (ed.), *Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire, c. 1450-c. 1750* (Leiden & Boston: Brill, 2020), 196-231.

46 Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2189/1, 15b.

47 Bk. Mehmet Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016), 39.

Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) gibi isimlerce yapıldığını görmek mümkündür.⁴⁸ İşte bu çalışmada incelediğimiz ve genel hatlarıyla *el-Fıkıhu 'l-ekber*'i çoğu zaman ilave açıklamalarda bulunmaksızın tercüme etmeye çalışan müellifimiz Ebû Ahmedzâde'nin de bu çevre içerisinde yer alan bir kişi olduğunu tespit etmemiz şaşırtıcı olmayacaktır.

Ebû Ahmedzâde'nin dönemin yaygınlaşan bir uygulaması olan klasiklerin tercümesi noktasında hususen *el-Fıkıhu 'l-ekber*'i ve *Fıkıh-ı Keydânî*'yi tercih etmesi sadece bu eserlerin muhtevası veya değerinden değil, belki daha ziyade kendisinin baktığı zaviyeden ve benimsediği tavırdan kaynaklanmaktadır. Onun nazarında bir mümin neye inanacağı noktasında *el-Fıkıhu 'l-ekber*'e, nasıl ibadet edeceği noktasında da *Fıkıhu 'l-Keydânî*'ye⁴⁹ bakmalıdır. Nitekim Ebû Ahmedzâde *Fıkıhu 'l-Keydânî Tercemesi*'nin girişinde bu eserin her müminin ezberlemesi gereken bir kitap olduğunu, Arapça ve Farsça şerhlerinin bulunduğunu ancak avamın bu dillere vâkıf olmaması sebebiyle Türkçe'ye çevirdiğini belirtir.⁵⁰ Böylece Ebû Ahmedzâde bu tercümelemleri ile hususen avamı hedeflemiş, Müslümanlar için hayati öneme sahip olan iki eseri tercüme etmeyi manevî bir yükümlülük ve sevap vesilesi olarak görmüştür. Nitekim tercüme sonunda bu faaliyeti sebebiyle hayır dua talep etmesi bunu göstermektedir.

Ebû Ahmedzâde'nin *el-Fıkıhu 'l-ekber Tercümesi*'nin girişinden aktardığımız ifadeler içerisinde '*kimin i 'tikâdi bu kitapta yazılanlara muhalif olursa onun i 'tikâdi da ehl-i hevânın imanı gibi*' dir şeklindeki cümlesi de mütalaaya değerdir.⁵¹ Zira müellifin bu yargısını bir kıtas olarak aldığımızda örneğin *el-Fıkıhu 'l-ekber*'de geçen "Hz. Peygamber'in anne ve babasının (*ebeveyn-i Resûl*) küfür üzere öldüğü" şeklindeki cümle üzerinden bu cümlenin zâhirinin aksine muhalif bir görüşü benimseyen dönemin pek çok sufi grubunu ehl-i hevâya nispet etmemiz mümkün hâle gelmektedir. *El-Fıkıhu 'l-ekber*'de geçen zikrettiğimiz ibare kâhîr ekseriyetle Ebû Hanîfe'ye tâbi olan Osmanlı ulemasının ve meşayihinin sınıdığı bir husus olmuştur. Gerek ulemanın gerekse de sufiyyenin çoğunluğu bu nazik konuda *ebeveyn-i Resûl*'ün kurtuluşa erdiğini veya en azından haklarındaki hükmü Allah'a bırakıp susmak gerektiği görüşünü benimsemiş, ancak mezhep imamlarının aksi yöndeki açık ifadesi ile bir hesaplaşmaya girmek durumunda kalmıştır. Aksi görüşte olan birçok âlim veya sufi Ebû Hanîfe'nin bu ifadeyle

48 Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri", 39.

49 Lütfullah en-Nesefî *el-Keydânî*'ye (ö. 750/1359) ait namazı konu edinen küçük hacimli Arapça bir risale olan ve çoğu zaman yazarına nispetle *Fıkıhu 'l-Keydânî* şeklinde anılan eser Osmanlı ulemasının çokça rağbetini celbetmiştir. Nitekim günümüzde Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı iki yüz kadar metin ve şerh nüshasının mevcudiyeti bu ilgiyi yansıtmaktadır; bk. Abdylmejit Sahetmammedov & Recep Cici, "*el-Vikâye, Fıkıhu 'l-Keydânî ve el-Mukaddime Adlı Eserlerin Karşılaştırılması: Namaz Örneği*", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 530.

50 Ayasofya, 1045, 2b.

51 Ebû Ahmedzâde'nin alıntıladığımız giriş cümlelerini "müellifi belli olmayan bir Türkçe şerh ve tercüme" ifadeleriyle nakleden Kalaycı, müellifin bu cümlelerinin satır aralarında gizli olan anlamın *el-Fıkıhu 'l-ekber*'in 'muhtevasını benimsemenin veya benimsememenin bir tercih olmanın ötesinde bir inanç meselesi olduğu'nu belirtir; bk. Kalaycı, "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefîlikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XVIII. Yüzyıl*, ed. Ahmet Hamdi Furat, vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 2/77-78.

aslında başka bir mana kastettiğini ileri sürerek açıklamalar yapmaktır. Bunun için de ya *el-Fıkhu'l-ekber*'i şerh edip ilgili yerde kendince açıklamalarda bulunmuşlar ya da konuya özgü bir risale kaleme almışlardır. Hatta bu durum Osmanlı'da müstakil bir ebeveyn-i Resûl risaleleri yazım geleneğini doğurmuştur. Bu noktada yukarıda bahsettiğimiz şeriat ve zühhd vurgulu ulema Ebû Hanîfe'nin ifadesinin zâhirine bağlı kalmış ve muhaliflerini, ki çoğunluğu sufi gruplardır, mezhep imamlarına muhalif davranmakla, Şâfîlere uymakla hatta bazen de Şîilere tâbi olmakla suçlamıştır. Kâtib Çelebî'nin ifadesiyle bu konu iki taraf arasında bir çeşit savaş alanına dönüşmüştür.⁵²

Her ne kadar ilgili yeri “*Resûlullah 'ın babası ve anası ve ammûsu [amcası] Ebû Tâlib küfür üzere öldüler*” şeklinde salt tercüme etmekle yetinse de Ebû Ahmedzâde'nin ‘kimin i'tikâdı bu kitapta yazılanlara muhalif olursa onun i'tikâdı da ehl-i hevânın imanı gibidir’ yargısından hareket ederek pek çok sufi grubu saf dışı etmemiz mümkün olacaktır. Nitekim bu noktada Ebû Ahmedzâde'nin *Fıkhu'l-Ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu ispat sadedinde kısa da olsa müstakil bir risale kaleme alması anlamlıdır. Zira ebeveyn-i Resûlün ehl-i necât olduğunu ortaya koymak üzere müstakil risale kaleme alan ve bu bağlamda *el-Fıkhu'l-ekber*'de geçen küfür üzere öldükleri ibaresi ile hesaplaşmaya girişen bazı Osmanlı uleması *Fıkhu'l-Ekber*'in aslında Ebû Hanîfe'ye ait olmadığı şeklindeki iddiaları gündeme getirmiştir. Bunlardan biri Kadızâdeliler-Halvetiler çekişmesinde Halvetîlerin lideri konumundaki Abdülmecid es-Sivâsî'nin (ö. 1049/1639) ricası üzerine *Te'dibü'l-mütemerridîn* isimli ebeveyn-i Resûl meselesine özgü bir risale kaleme alan yeğeni Abdülahad Nûrî'dir (ö. 1061/1651). Abdülahad Nûrî risalesinin bir yerinde Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ekber*'deki ifadesini açıklama sadedinde daha önce İbnü'l-Hatîb (ö. 940/1534) tarafından ebeveyn-i Resûl meselesine dair kaleme aldığı müstakil risalesinde değindiği “*el-Fıkhu'l-ekber*’in Ebû Hanîfe'ye ait olmayıp Ebû Hanîfe Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî'ye veya Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed el-Mısrî'ya ait olduğu” şeklindeki iddiayı⁵³ gündeme getirmektedir.⁵⁴ Abdülahad Nûrî'nin Ebû Ahmedzâde'nin çağdaşı olduğu göz önüne alındığında Ebû Ahmedzâde'nin *Fıkhu'l-Ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu ispat etmek üzere müstakil bir risale kaleme alması ve bu risalesinde eserin Ebû Hanîfe'ye değil de bir başkasına ait olduğunu “Mu'tezile'nin bazı alçakları ve cahilleri” tarafından ileri sürüldüğünü, o nedenle böyle bir iddiayı dillendiren kimsenin Mu'tezile'ye muvafakat edip hak yolunu terkederek dalâlet yoluna sapmış olacağını söylemesi mânîdâr hâle gelmektedir. Yani Ebû Ahmedzâde bu iddiayı dillendiren sufi kesimi hedef almakta, onları

52 Bu konu üzerinde dönen tartışmalar, yazılan risaleler ve taraflar hakkında bk. Kalaycı, “Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri”, 42-45; Kadir Gömbeyaz, “Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi”, *Bilimname* 38/2 (2019): 57-81; a.mlf, “Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri”, ed. Mehmet Yalar & Celil Kiraz, *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 205-232.

53 İbnü'l-Hatîb Kâsım, Muhyiddin Mehmed b. Molla Kâsım el-Amâsî, *İnbâu'l-istifâ fi hakkı âbâi'l-Mustafâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 405/4, 103b.

54 Abdülahad Nûrî, *Te'dibü'l-mütemerridîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5293, 301b.

bu iddia ile Mu'tezile'ye tâbi olmakla, böylece hak yoldan sapmakla itham etmiş olmaktadır.

Hâsılı onyedinci yüzyılda Osmanlı toplumundaki dinî gruplar arasındaki ilişki ağı göz önünde bulundurulduğunda Ebû Ahmedzade'nin tercüme etmek üzere *el-Fıkh-ı l-ekber*'i seçmesi anlamlıdır. Nitekim o tercümesinin sonunda “*Bu risâleyi rızâüllâh teâlâ Türkî'ye tercüme ettim ki Müslümanlar i'tikâdlarını tashîh edip bu fakîre hayır duâ edeler.*” diyerek insanları bu esere bakıp itikatlarını düzeltmeye davet etmekte ve bunda kendisi için de manevi bir pâyeye addetmektedir.

Sonuç

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve oğlu Hammâd kanalıyla nakledilen küçük hacimli akaid risalesi *el-Fıkh-ı l-ekber*, Osmanlı döneminde gerek okunması gerekse de üzerine şerh, tercüme, manzûme gibi çalışmaların yapılması noktasında büyük ilgiye mazhar olmuştur. Eserin özellikle onyedinci yüzyılda Türkçe'ye birden çok kişi tarafından tercüme edildiği görülmektedir. Bunlardan biri de günümüze pek çok nüshasının ulaşmasından hareketle belli bir teveccühe mazhar olduğu öngörülebilecek olan ve makaleye ek olarak latinize şekli neşredilen tercümedir. Metnin içerisinde müellifin ismini zikretmemesi ve belki başka şartlarla sebeplerin etkisiyle müellifi meçhul olarak kalmış/kaydedilmiş veya kimi zaman da farklı kişilere nispet edilmiş bu tercümenin yaptığımız araştırmalar neticesinde Ebû Ahmedzâde Muhammed isimli onyedinci yüzyıl Osmanlı ulemasından bir şahsa ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu şahsın gerek tam künyedeki benzerlik gerekse de nispet edilen eserlerdeki benzer düşünce çizgisi ve ilmî ilgiler sebebiyle bazı biyografik kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında geçen tam ismi Safiyyüddîn Muhammed b. Ebî Ahmed Abdurrahman el-Bağdâdî er-Rûmî şeklinde kaydedilen kişi ile aynı kişiler olabileceği düşünülmüş ve böylece ele aldığımız *Fıkh-ı Ekber Tercemesi*'nin müellifinin hayatı ve ilmî kişiliği şekillendirilmeye çalışılmıştır. Müellifin dönemin önemli dinî-ilmî hareketliliği olan Kadızâdeliler-Halvetiler çekişmesinde Kadızâdeliler çizgisine yakın durduğu ve sufi çevrelere neyzen baktığı anlaşılmaktadır. Bu bakış açısı aslında kendisinin *el-Fıkh-ı l-ekber*'i tercüme etmek üzere hususen tercih ettiği noktasına bizi rahatlıkla götürebilmektedir. Nitekim tercümesinin giriş kısmında sarf ettiği cümleler bu yargıyı teyit eder niteliktedir. Ayrıca müellifin *Fıkh-ı Ekber*'in Ebû Hanîfe'ye aidiyeti noktasını ispat sadedinde müstakil bir risale kaleme alması da dikkate değer ve mânidârdır. Muhtemelen geneli itibarıyla *Fıkh-ı Ekber*'in tercüme edilmesiyle yetinilip ilave açıklamalara pek fazla başvurulmamış olması sebebiyle elden ele dolaşım istifadeye elverişli görülen bu tercümenin onyedinci yüzyılın dinî-ilmî-kültürel bağlamı içerisinde ele alınarak değerlendirilmesi önemli tespit ve bulgulara kapı aralamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akgündüz, Ahmet. “Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 14/331.
- Aydınî, Hacı Emirzade Muhammed b. Hamza. *Risâle fi'l-kalensüve*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 870.
- Bağdâdî, Muhammed b. Abdurrahman, *Şerhu Dîvânî İmrîi'l-Kays*. Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 1314.
- Bağdâdî, Muhammed b. Safiyyüddîn (?!). *es-Sâ'ikatu'l-muhrika ale'l-mutasavvifati'l-rakasati'l-mütezendika ev er-Raks ve'd-deverân inde'l-mutasavvifa*. nşr. Abdurrahman b. Muhammed Sa'îd Dimeşkîyye?. Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, 1410/1990.
- Bağdâdî, Safiyyüddin Muhammed b. Ebu Ahmed Abdurrahman. *Ahkâmî'l-fitrati'l-İslâmiyye*. Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 718, 207b-216b. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 52/3, 408a-417b. Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, 42 Kon 3064/2, 52b-65a, ist. trh. 1147; Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, 45 Hk 5833/4, 51b-79a; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4468/11, 85b-86b.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. istinsah ve tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç. 3 cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. 2 cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1972.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *Usûlu'l-münife li'l-İmâm Ebi Hanîfe*. Thk. İlyas Çelebi. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. B., 2010.
- Bodur, Zehra. *Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin İtikadî Görüşleri ve Tuhfetü'n-Nebî Adlı Fıkh-ı Ekber Şerhi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Cici, Recep. “Muhammed Hamza Aydın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2019, Ek-2/302-304.
- Demir, Abdullah. “Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 169-226.
- Dobruča, Kasım. “Orientalni Medicinski Rukopisi u Gazi Husrevbegovoj Biblioteci”. *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke* 5/7-8 (1982), 57-76.
- Ebû Ahmedzâde, Muhammed. *Fıkh-ı Ekber'in İmam Azam Hazretlerinin Olduğunu Tasdik İçindir*. Sadberk Hanım Müzesi İhtisas Kütüphanesi, 46, 23b-25b.
- Ebu Ahmedzade, Muhammed. *Terceme-i Fıkh-ı Keydani*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1045.
- Ebû Ahmedzâde, Muhammed. *Terceme-i Fıkh-ı Ekber*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2189/1, vr. 1b-22b.
- Eren, Muhammet Emin. *Hadis, Tarih ve Yorum: 73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017.
- Gömbeyaz, Kadir. “73 Fırka Hadisininin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırka Tasnifine Etkisi”. *Uludağ*

- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 147-160.
- Gömbeyaz, Kadir. "Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi". *Bilimname* 38/2 (2019): 57-81.
- Gömbeyaz, Kadir. "İlk Fıkıh-ı Ekber Şerhi 9./15. Yüzyılda mı Yazıldı?". *Diyanet İlmî Dergi* 56/4 (2020), 1224-1226.
- Gömbeyaz, Kadir. "Vânî Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resûl Hakkındaki Görüşleri". ed. Mehmet Yalar & Celil Kiraz. *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 205-232.
- İbnü'l-Hatîb Kâsım, Muhyiddin Mehmed b. Molla Kâsım el-Amâsî. *İnbâu'l-ıstıfâ fi hakkı âbâi'l-Mustafâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 405/4, 79b-109b.
- Kalaycı, Mehmet. "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016), 9-72.
- Kalaycı, Mehmet. "Kadızedeliler-Halvetîler Gerilimin Odağında Bir İsim: Sünbül Sinân el-Amâsî ve *er-Risâletü'l-Tahkikiyye* Adlı Eseri". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Nisan 2017* (Amasya 2017), 1/601-611.
- Kalaycı, Mehmet. "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefilikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*. Ed. Ahmet Hamdi Furat, vd., 2/47-95. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Kâtip Çelebî. *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Tsh. M. Şerefettin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge. 2 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Kurd Efendi (Kurd Dede), Mehmed b. Ömer. *Tercümân-ı Bidâye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 93. Nürî, Abdülhad. *Te'dibü'l-mütemerridin*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5293, 278b-315a.
- Öztürk, Yunus. "*el-Fıkhu'l-Ekber* Şerhleri Üzerine Mukayeseli Bir Analiz". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/1 (2020), 87-126.
- Sahetmammedov, Abdylmejit & Cici, Recep. "*el-Vikâye, Fıkhu'l-Keydânî ve el-Mukaddime* Adlı Eserlerin Karşılaştırılması: Namaz Örneği". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 527-550.
- Shafir, Nir. *The Road from Damascus: Circulation and the Redefinition of Islam in the Ottoman Empire, 1620-1720*. Los Angeles: University of California, Doktora Tezi, 2016.
- Shafir, Nir. "How to Read Heresy in the Ottoman World". Tijana Krstić & Derin Terzioğlu (ed.). *Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire, c. 1450-c. 1750*. Leiden & Boston: Brill, 2020, 196-231.
- Şimşek, Halil İbrahim. *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Yazar, Sadık. "Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeleler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23, (2014), 49-166.

Ek-1

Hâzâ Risâle-i Ebû Ahmedzâde Muhammed Efendi Ki *Fıkh-ı Ekber*'in İmam-ı Azam Hazretlerinin Olduğunu Tasdik İçindir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين وعلى سائر الأنبياء والمرسلين. وبعد

İmdi, ihvân-ı mü'minîne ma'lûm olsun ki hâlâ nâs beyninde şâyi' ve kırâ'at olunan *Fıkh-ı Ekber* kitabı ki akâide dairedir imâmımız Hazret-i İmam Azam ve hümâm-ı akdem sirâcü'l-ümme ve kâşifü'l-gumme Ebû Hanîfe en-Nu'mân aleyhirrahme ve'r-ıdvân hazretlerinin telifleridir. Hatta ulema-i fuhûlden yirmi nefer miktarı kimse şerh etmişlerdir. Biri şârih-i *Hidâye* olan Ekmelüddîn hazretleridir iki şerh etmişlerdir; biri kebîr ve biri sağîrdır. Kebîrinin adı *Hikmetü'n-nebeviyye* ve sağîrinin adı *Muhtasar-ı Hikmeti'n-nebeviyye*'dir. Hâlâ beyne'n-nâs şâyi' ve isti'mâl olan şerh *Muhtasar*'ıdır. Ve biri dahi şârih-i *Hidâye* ki İmam-ı Aynî'dir, onlar dahi şerh etmişlerdir. Ve üçüncüsü ulemâ-i müteahhirînden Bahâeddînzâde nâm fâzıl dahi mufassalan şerh etmişlerdir. Ve dördüncüsü ulema-i müteahhirînden Sînobî nâm muhakkık alâ vechi't-tahkîk ve't-tedkîk şerh etmişlerdir. Ve beşincisi ulema-i Mekke'den müellif-i tefsir ve şârih-i *Mişkâtü'l-mesâbîh* ve sâhibü't-te'lîfî'l-kesîre olan Sultân Ali Kârî hazretleri dahi mufassalan ibârât-i sehliyye-i latife ile şerh ve îzâh eylemişlerdir. Ve altıncısı ulemâ-i müteahhirînden Ebu'l-Müntehâ nâm vücûd alâ tarîkı'l-ihtisâr ve'l-ifâde şerh etmişlerdir. Ve yedincisi yine ulemâ-i Mekke'den şârih-i *Tarikat-ı Muhammediyye* ve müellif-i tefsir-i Kur'an-ı azîmü's-şân sâhibü't-te'lîfî'l-kesîr Şeyh Muhammed b. Allân hazretleri dahî alâ tarîkı'l-ihtisâr şerh etmişlerdir ve bundan mâ'adâsı kimi Arabî kimi lisan-ı Türkî üzere şerh etmişlerdir. Cümlesi zirk olursa tatvîle müeddî olur.

Ve bunlardan mâ'adâ 'ulemâ-i kibardan nice kimseler te'liflerinde *Fıkh-ı Ekber* Hazret-i İmâm'ın olduğunu beyân ve ondan nice meseleyi nakl ve ıyân etmişlerdir. Cümleden biri usul-i fikh sâhibi ki Mevlânâ Ali Pezdevî'dir. Kitabının evvelinde tahkîk İmam Ebû Hanîfe hazretleri *Fıkh-ı Ekber* ismi ile müsemmâ bir kitab te'lîf edip içinde tarîk-ı Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ı ve ilm-i tevhid ve sıfâtı beyân etmişlerdir diye tahkik etmişlerdir. Ve kitab-ı mezbûrun şârihi *Keşf*ki Mevlânâ Abdülazîz Buhârî Hazretleri dahî mahall-i mezbûru tasdik ve beyân ve ibârât-ı *Fıkh-ı Ekber*'in ekserisini ol mahalde nakl ve sebep-i tesmiye-i *Fıkh-ı Ekber*'i dahî tahkik ve ıyân eylemişlerdir. Ve Ekmelüddîn hazretleri dahi şerhinin ibtidâsında kitâb-ı mezkûr Hazret-i İmâm'ın olduğu *Usûl-i Pezdevî*'den alâ tarîkı'l-kabûl nakl ve tahkik eylemişlerdir. Ve Ebu'l-Müntehâ dahi şerhinin evvelinde minvâl-ı meşrûh üzere tasrih etmişlerdir. Ve İbn Melek merhum kezâlik *Tuhfetü'l-mülûk* şerhinde kitab-ı mestûr Hazret-i İmâm'ın olması üzere beyân ve kitâb-ı mezkûrdan bir satır miktarı meselesini nakl etmişlerdir. Ve *Nûru'l-ayn fî islâhi câmi'i'l-fusûleyn* ismi ile müsemmâ olan kitâpta dahi nice meselesi mestûradır. Ve şârih-i *Münye* olan İbn Emîr Hâc hazretleri dahi *Şerh-i Tahrîr-i İbn Hümâm*'da kitâb-ı mezbûru hazret-i İmâm'a nispet ve nice meselesini nakletmişlerdir. Ve Kemâl Paşazâde merhûm dahi

Risâle-i Münîre adlı kitabında minvâl-i meşrûh üzere Hazret-i İmâm'ın olmak üzere tahkika ve nice meselesiyle istidlâl ve nakl eylemişlerdir. Ve müellif-i *Tarîka-i Muhammediyye* olan İmâm Birgili Mehmed Efendi dahi *İmtihanü'l-ezkiyâ* adlı kitabının ibtidâsında tevhd-i Bârî'ye muteallık meselesi ile istidlâl ve nakl etmişlerdir. Ve *Hakâik-i manzume* ismi ile müsemmâ kitâb-ı mu'tebere dahi kitâb-ı mezkûr Hazret-i İmâm'ın olduğunu şerhinin evvelinde tasrih eylemişlerdir. Ve *Milel-i Nihal* ismi ile müsemmâ kitâb-ı latifenin tezyilinin müellifi ki Ebû Mansûr Bağdâdî aleyhirrahmeti'l-Hâdî demekle ma'rûf bir fazıldır tezyilinin içinde kitab-ı mezbûr Hazret-i İmâm'ın olduğunu beyân ve mahall-i münâsib nice fevâid-i celîle ile ıyân etmişlerdir. Hâsıl-ı kelâm kitâb-ı mezbûr Hazret-i İmam-ı Azam'ın olduğunda şek ve şüphe yoktur. 'Onların değildir' diyen taife-i Mu'teziliyye'nin bazı nikbetleridir. Nitekim şârih Sînobî şerhinin evvelinde nakl edip buyurur ki şol şey ki bazı Mu'tezile'nin gayet alçaklarından ve nikbet ve cehelesinden nakl olunur. 'Kitâb-ı *Fıkh-ı Ekber* Hazret-i İmam-ı Azam'ın değildir Hazret-i İmâm akâide ve marifet-i Bârî'ye müteallık te'lif etmemiştir. Belki gayri kimsenindir' dedikleri kelimât galat-ı sahih ve ziyâde rüsvaylıktır. Bu kizb .. kendi bünyelerinde peydâ etmişlerdir. Zira bu kitap celilü'l-kadrin içinde kendi akide-i bâtule ve usûl-i kâsidlerine muhâlefet nice mesâil-i dîniyye vardır. Tâife-i Mu'tezilî ise fûruda Hazret-i İmam mezhebi üzere geçinirler. Furûda ol mezhepte geçinip itikâta ise Hazret-i İmâm'a muhâlefet etmek lazım gelmek kitab-ı mezbûr Hazret-i İmâm Azam'ın olmasını bi'l-küllüye inkâr eyleyip tarik-ı dalâletde kalmışlardır; ve illâ ne ihtimal ki bu kitab-ı celilü'ş-şan hazret-i İmâm'ın olmaya. İmâm Sînobî bunu tahkik ettikten sonra der ki "bu kitap Hazret-i İmâm'ın olduğuna şâhit-i kifâyet eder ki allâme-i fakih Muhammed b. Muhammed el-Kerderî'dir, ki Bezzâzî demekle meşhur müellif-i *Fetâvâ-i Bezzâzî*'dir. Hazret-i İmam menâkıbları hakkında te'lif eyledikleri kitâb-ı latife ki beyne'n-nâs *Manâkıb-ı Kerderî* demekle meşhurdur. Ol kitapta nakl edip buyurmuşlar ki tahkik ben gördüm Mevlânâ allâme Şemsü'l-mille ve'd-dîn Kerderî Berâtekînî İmâdî'nin hatt-ı latifelerini buyurmuşlar ki tahkik bu kitab-ı latife ki *Fıkh-ı Ekber*'dir Hazret-i İmâm-ı akdâm Ebû Hanîfe hazretlerindedir. Bundan gayrı yoktur ulema-i kirâm ve meşâyih-i izâm ki asran ba'de asr ol vücûd-i şerifin olmak üzere itikâd ve isti'mâl eyleyü gelip hatta bâlâda zikr olduğu sâhib-i *Keşf* ki Mevlânâ Abdülâzîz b. Ahmed el-Buhârî nisfina karîb yerini kitabının içine derç eylemişlerdir."

Ve Hazret-i İmâm'ın telifi ancak bu *Fıkh-ı Ekber*'e munhasır değildir. Belki nice te'lifi dahi vardır cümleden akaide dair on iki fasl üzere *nukurrû* ile ibtidâ ederek bir *Vasıyyet-i celilesi* vardır. Ekmelüddîn ve ulemeden nicesi mükemmel şerh etmişlerdir. Ve ulemâ-i kibardan Ali Kârî aleyhi'r-rahmeti'l-Bârî *Şerh-i Fıkh-ı Ekber*'inde ve İbn Hümâm hazretleri *Müsâyere* adlı kitabında nice meselesini nakl etmişlerdir. Beyne'l-ulemâ makbul ve ma'rûftur. Ve yine akâide dâir *Alim Müteallim* namında beş altı cüz miktarı bir kitab-ı latifi vardır. Şeyh Ekmelüddîn hazretleri *Şerh-i Vasıyyet-i İmâm*'da ve *Şerh-i Tahâvî*'de iman-ı mukallid bahsinde ve İmâm-ı Kerderî ki *Bezzâziyye* sahibidir. *Menâkıb-ı Hazret-i İmam*'da ve Taşkoprîzâde merhum *Mevzû'ât-ı ulûm*'unda ve fudalâ-i müteahhirînden Mevlânâ Muhammed ki Nişancızâde

demekle meşhurdur. *Nûru'l-ayn fî islâhı câmi'i'l-fusûleyn* adlı kitabında te'lif-i mezbûr Hazret-i İmâm'ın olduğunu tahrîc ve nice mesâil-i latifeyi nakl buyurmuşlardır. Ve *Vasıyye-i mezbûrdan* gayri oğulları Hammâd hazretlerine dahi bir vasiyyetleri vardır. Gayet müfid ve cevâmî'i'l-kelim bir te'lifidir. Hatta ulemâ-i müteahhirinden bazısı onu şerh etmişlerdir. Şerhiyle bu hakirde vardır ve telâmizesinden Ebû Yûsuf Semtî'ye dahi bir vasiyyet-i latifeleri vardır. Gayet müfid ve fevâid-i celileyi müştemildir. Bu dahi hakirde vardır. Ve yine telâmizesinden İmâm-ı Sâni Ebû Yûsuf b. Hasan eş-Şeybânî hazretlerine dahi din ve dünyaya nâfi' kâvâid-i kesîre-i müştemile bir vasiyyetleri vardır. Müellif-i *Fetâvâ-yi Bezzâziyye, Menâkıb-ı Hazret-i İmâm*'da min evvelihâ ilâ ahirihâ nakl buyurup *Eşbâh-ı Nezâir* sahibi İbn Nüceym merhum dahi bi't-tamâm *Vasıyyet-i mezbûre* kitab-ı mezbûrdan *Eşbâh'*ın ahirine illhâk eylemişlerdir. Bundan sonra Ali Kârî merhum *Fıkh-ı Ekber Şerhi*'nin ahirinde ve İbn Ebi Şerîf *Şerh-i Mûsâyere-i İbn Hümâm*'da buyurmuşlar ki Hazret-i İmam *Fıkh-ı Ekber* kitabını hâl-i hayat ve kemâl-i sıhhatlarında telif ve *nukırru* ile olan *Vasıyyet-i* latifelerini maraz-ı mevtlerinde tasnif etmişlerdir. Ve İbn Hümâm merhumun telâmizesinin meşhurlarından Şeyh Kâsım Kutluboğa, *elfaz-ı küfür* risalesinin müellifidir, *Tâcü't-terâcim* adlı kitabında zikr eylemiş ki *Kitab-ı Fıkh-ı Ekber* Hazret-i İmam Azam'ındır ve râvisi yani Hazret-i İmam'dan rivayet eden Ebû Mutî Belhî hazretleridir. Ebû Mutî ise Hazret-i İmâm'ın telâmizesinden olup Kâdîhân ve sâir ashab-ı tercihdan olan fukahâ-i dîn akvâlini kütüplerinde nakl edegelmişlerdir.

İmdi bu cümleden sonra bu kitâb-ı mu'tebere ki ekber ismi ile müsemmadır. İmamımız Hazret-i İmam Azam ve hümâm-ı akdem Ebû Hanîfe en-Nu'mân hazretlerinin kemâl-i sıhhatlerinde ettikleri telif-i latifelerinden olduğu ke's-şems fî vasati's-semâ zâhir ve âşikâre olup bir vecihle inkârı mümkün olmayıp meğer inkârı irtikâb eden kimse taife-i Mu'tezilî muvâfakat etmekle tarik-i hakkı terk edip tarik-ı dalâli irtikap eyleye.

Ne'üzü billâh min şürûri enfüsinâ ve seyyiâti a'mâlinâ, men yehdillâhu fe-lâ mudille leh ve men yudlil fe-lâ hâdiye leh. Ve sallallahu alâ seyyidînâ ve senedinâ Muhammed ve alâ sâiri'l-enbiyâ ve'l-mürselîn ve alâ ehlihîm ve ashâbihîm ecma'in. Ve radiyallahu Teâlâ an imâmihi'l-a'zâm Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî ve sâiri'l-müctehidîn ecma'in. Ve'l-hamdu lillahi Rabbi'l-âlemîn.

Ek-2

Ebû Ahmedzâde, *Terceme-i Fıkh-ı Ekber*

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نَحْمَدُكَ يَا مَنْ لَا خَالِقَ إِلَّا أَنْتَ، لَأَرْزُقَ لِمَنْ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا أَنْتَ، بَلْ لَا مُؤَثِّرَ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْتَ، وَلَا مَحْوُولَ بِيَدِي قُوَّةَ إِلَّا أَنْتَ، يَبْتَزُّ لَنَا فُذْرَةَ وَقُوَّةَ لِعِجَالِ الْخَيْرِ، وَقَوْلِ الْغَيْرِ مِنَ الصُّلَحَاءِ الرَّاهِدِينَ، وَالْفُصَحَاءِ الْعَابِدِينَ وَنُصَلِّيَ عَلَيَّ أَفْضَلَ الْأَنْبِيَاءِ وَأَكْمَلَ الرُّسُلِ وَالْأَنْبِيَاءِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَأَزْوَاجِهِ أَجْمَعِينَ آمِينَ.

[Sana hamd ediyorum ey senden başka yaratıcı olmayan, senden başka gökle yer arasındakileri rızıklandırıcı bulunmayan, bilakis senden başka hiçbir şeye tesirde bulunmayan, senden başka güçlüyü hâlden hâle çeviren bulunmayan! Bize hayır işleme ve sâlihler, zâhidler, fasihler, âbidlerden başkasına söz söylemede kudret ve kuvveti kolaylaştır. Nebilerin en üstününe ve resullerin ve takva sahiplerinin en mükemmeline, âline, zevcelerine, tümüne salât ederiz. Âmin]

Bundan sonra, malûm ola ki, bu risaleyi İmam-ı Azam rahmetüllahi Rabbi'l-Ganiyyi'l-Ekrem, telif edip, adını “Fıkh-ı Ekber” koydu. Bu risale manada “Tuhfetü'n-Nebi ve Hediyetu'r-Resûli'l-Arabî”dir. Kim ki bunu hıfz edip, manasına itikad etse, onun imanı ve itikadı, ashâb-ı ızâm ve tâbiîn-i kirâm ve evliyaullah ve meşâyih ve ubbâd ve mücâhidîn-i fi sebîlillâh imanı gibi olur. Her kimin ki itikadı, bu kitapta yazılana muhalif olsa, onun imanı ehl-i hevâ imanı gibi olur. Onlar hûd cümle ehl-i cehennemdirler. Zira Resul-i Ekrem Nebiy-i Mükerrerem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem buyurdu ki, ستفترق امتي على ثلاثة وسبعين فرقة كلهم في النار الا فرقة واحدة وهي ما أنا عليه واصحابي manay-ı hadîs-i şerîf budur ki; “benim ümmetin adına olanlar yetmiş üç bölük olur. Cümlesi cehennem ateşine girerler, illa bir bölük ehl-i cennet olur. Ol bir bölük şol kimselerdir ki onların itikadları benim, âl-i ashâbımın itikadı üzerine olur.”

Bu kitap nime'l-maide-i Resulullah aleyhissalatu vesselam ve âl-i kirâm ve ashâb-ı ızâm itikadların ve ma fihâların beyan eder. Velhasıl gökten enbiyaya nâzil olan kitaplardan sonra dünyada bundan ahsen, belki bundan efdal ve elzem kitap yoktur. Bu kitabın bir adı “Tuhfetü'n-Nebi”dir. Ve bir adı “Saâdet-i Dünya ve Âhiret” dir. Bu kitabı yazıp, Türkî lisan ile şerh ettim ki, Arabî bilmeyenler faidelene.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ekreme rahmetullahi teala aleyh dedi ki,

قال أصل التوحيد وما يصح الاعتقاد عليه يجب ان يقول أمنت بالله وملأكته وكتبته ورسله والبعث بعد الموت والقدر

خيره وشره من الله تعالى والحساب والميزان والجنة والنار حق كله

Yani tevhidin aslı ve dahi ona itikadı ve imanı sahih olan odur ki, itikad ve imân-ı sahiha ile diyesin ki; iman getirdim ve inandım Allah Teala'ya ve meleklerine ve kitaplara ve peygamberlerine ve cemî canlılar kısmı her ne kadar ki vardır, olduktan sonra Allah Teala yevm-i kıyamette cem edip, yine diri etmesine ve kadere ve hayrına ve şerrine ve hesaba ve mizana ve cennete ve cehenneme inandım, cümlesi şüphesiz haktır ve sıdktır. Bir türlü dahi değildir. والله تعالى واحد لا من طريق العدد ولكن من طريق انه لا شريك له لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً أحد لا يشبهه

شيء من الاشياء من خلقه ولا يشبهه شيئاً من الاشياء من خلقه لم يزل ولا يزال باسمائه وصفاته الذاتية والفعلية

Yani Allah Teala birdir. Aded yolundan değildir. Belki şol manaya birdir ki, onun şeriki yoktur ve veled getirmemiştir ve bir kimseye veled dahi olmamıştır. Ve ona bir ehad benzemez ve bir ehada ol benzemez. Ezel-i âzâlde Rabbi'l-âlemîn zât-ı sıfatıyla mevcuttur. Ve ebedü'l-âbâdda dahi mevcuttur. Ne evveline ibtida ve ne âhiline intihâ vardır. Sıfât-ı Rabbi'l-âlemîn iki bölüktür: bir bölümü sıfât-ı zâtiyye ve bir bölümü sıfât-ı fi'liyedir. Her hangi bölümü olursa, asla zât-ı Bârî'den ayrılmaz. Her nefeste zât ve sıfâta fenâ ârız olmaz. Yani Rabbi'l-âlemîn zâtı ve sıfâtı, gerek zâtiyye ve gerek fi'liyedir, cümlesi ezel ve ebedde mevcuttur. Ezelen ve ebeden fenâ târî olmaz.

أَمَّا الذَّاتِيَّةُ فَالْحَيَوَةُ وَالْقُدْرَةُ وَالْعِلْمُ وَالْكَلَامُ وَالسَّمْعُ وَالْبَصَرُ وَالْإِرَادَةُ

Yani sıfât-ı zâtiyyesinin biri hayattır ki, Türkîsi dirilmektir. Biri dahi kudrettir ki, Türkîsi gücü yetmektir. Ve biri dahi ilmdir ki, Türkîsi bilmektir. Ve biri dahi kelâmdır ki, Türkîsi söylemektir. Ve biri dahi sem'dir ki, Türkîsi işitmektir. Ve biri dahi basardır ki, Türkîsi görmektir. Ve biri dahi iradettir ki, Türkîsi dilemektir. Muhassal-ı kalamullah-ı teâlâ diridir. Her nesneye gücü yeticidir. Her nesneyi bilicidir. Her nesneyi görücüdür, işiticidir demektir.

أَمَّا الْفِعْلِيَّةُ فَالتَّخْلِيْقُ وَالتَّرْزِيْقُ وَالتَّشَاءُ وَالتَّابِعُ وَالتَّصْنَعُ وَالتَّحْيَاءُ وَالتَّامَاتَةُ وَغَيْرُ ذَلِكَ مِنْ صِفَاتِ الْفِعْلِيَّةِ

Yani sıfât-ı fi'liyyenin biri tahlîktir ki, Türkîsi yaratmaktır. Biri dahi terzîktir ki, Türkîsi rızıklandırmaktır. Biri dahi inşâdır ki, Türkîde manası bir nesne vücuda getirmektir. Biri dahi ibdâdır ki, Türkîde manası yoktan var eylemektir. Biri dahi sun'dır ki, Türkîde manası bir her nesneyi yaratmaktır ve her mevcudu yok etmektir. Biri dahi ihyâdır ki, Türkîsi diri etmektir. Biri dahi imâtedir ki, Türkîde manası öldürmektir.

لَمْ يَذَلْ وَلَا يَذَلْ بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ

Yani Allah Teala esmâ ve sıfâtıyla bir nefes yok olmaz. Belki daima mevcuttur.

وَلَمْ يُحَدِّثْ صِفَةً وَلَا أَنْتُمْ لَمْ يَذَلْ عَالِمًا يَعْلَمُهُ وَالْعِلْمُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ

Yani Allah Teala için bir sıfat ve bir isim hâdis olmadı. Hudûsün manası “sonradan olmak”tır. Ve dahi Allah Teala ilmiyle alimdir. Bir nefes ilmiyle âlim olmaktan hâli olmadı ve olmaz, gerek ezelde ve gerek ebedde.

قَادِرًا بِقُدْرَتِهِ وَالْقُدْرَةُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ

Yani Allah Teala bir nefes kudretiyle kâdir olmaktan hâli olmadı ve olmaz. Kudret ezelde bir sıfatıdır.

وَخَالِقًا بِتَخْلِيْقِهِ وَالتَّخْلِيْقُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ

Yani Allah Teala hâlık olmaktan bir dem zâil olmadı ve olmaz, tahlîk ezelde bir sıfatıdır.

وَفَاعِلًا بِفِعْلِهِ وَالْفِعْلُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ

Yani Allah Teala bir nefes fiiliyle fâil olmaktan hâli olmadı ve olmaz. Fiili onun ezelde bir sıfatıdır.

وَالْفَاعِلُ هُوَ اللَّهُ تَعَالَى وَالْفِعْلُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ

Yani fâil Allah Teala'dır, fiil ezelde bir sıfatıdır.

وَالْمَفْعُولُ مَخْلُوقٌ وَفِعْلُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ

Yani Allah Teala'nın işlediği eşya cümlesi mahlûktur, lakin Allah Teala'nın fiili gayr-ı mahlûktur.

وَصِفَتُهُ فِي الْأَزَلِ غَيْرُ مُحَدَّثَةٍ وَلَا مَخْلُوقَةٍ

Yani Allah Teala'nın sıfatı ezeldir, mahlûk değildir.

وَمَنْ قَالَ إِنَّهَا مَخْلُوقَةٌ أَوْ مُحَدَّثَةٌ أَوْ وَقَفَتْ أَوْ شَكَ فِيهَا فَقَدْ كَفَرَ

Yani “Allah Teala'nın sıfatı mahlûktur” yahut “muhdistir” dese, ya biraz dursa tınmasa yahut şekk etse, ol kişi kâfirdir, neüzü billahi Teala.

وَالْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فِي الْمَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ وَفِي الْقُلُوبِ مَحْفُوظٌ وَعَلَى الْأَلْسِنِ مَقْرُوءٌ وَعَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُنْزَلٌ وَلَفْظُنَا بِالْقُرْآنِ مَخْلُوقٌ وَكَيْفَانَا لَهُ مَخْلُوقٌ وَقِرَاءَتُنَا لَهُ مَخْلُوقٌ وَالْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ

Yani Kur'an kelâmullahtır, mushaflara yazılır. Kalplerde ezberlenmiştir, diller ile okunur ve Peygamberimiz üzerine indirilmiştir. Bizim Kur'an'ı okumamız kelâm-ı mahlûktur. Lakin Kur'an ki kelâmullahtır, mahlûk değildir. Belki sıfat-ı Rabbi'l-âlemîndir. Ve sıfat-ı Rabbi'l-âlemîn kadîmdir, muhdes ve mahlûk değildir.

وَمَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ حِكَايَةً عَنْ مُوسَى وَغَيْرِهِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَعَنْ فِرْعَوْنَ وَإِبْلِيسَ فَإِنَّ ذَلِكَ كَلِمَةٌ كَلِمَةُ اللَّهِ تَعَالَى إِيخْبَاراً عَنْهُمْ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَكَلَامُ مُوسَى وَغَيْرِهِ مِنَ الْمَخْلُوقِ مَخْلُوقٌ وَالْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى لَا كَلَامُهُمْ

Yani şol nesne ki, Allah Teala Kur'an'da Hazreti Musa'dan ve sair peygamberlerden aleyhimüsselam ve Firavun'dan ve İblis'ten hikayeten zikr etti, cümle kelâmullahtır, onlardan haber verir. Kelâmullah gayr-ı mahlûktur. Ve kelâm-ı enbiya ve kelâm-ı Firavun ve kelâm-ı İblis cümlesi mahlûktur. Ve sair mahlukun kelâmı dahi mahlûktur. Amma kelâmullah ki, Kur'an-ı azîmdir, gayr-ı mahlûktur.

وَسَمِعَ مُوسَى كَلَامَ اللَّهِ تَعَالَى كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى

Yani Hazreti Musa aleyhisselâm Hak Teala'nın kelâmını işitti. Nitekim 'ayet-i kerimede Rabbi'l-âlemîn buyurur ki; “وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا”, yani “Allah Teala Musa'ya söyledi”, işitmek lazım gelir, zira işitmek için söyledi.

وَكَانَ اللَّهُ مَتَكَلِّمًا وَلَمْ يَكُنْ كَلِمًا مُوسَى

Yani Allah Teala mütekellim idi, Musa'ya dahi söylemeden

وَكَانَ اللَّهُ خَالِقًا فِي الْأَدَلِّ وَلَمْ يَخْلُقْ شَيْئًا قَلَمًا كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى كَلِمَةً بِكَلَامِهِ الَّذِي هُوَ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَدَلِّ

Yani Allah Teala hiçbir şeyi halk etmeden ezelde Hâlik idi. Vaktâ ki, Allah Teala Musa'ya söyledi, ezelde olan kelâmı ile söyledi. Ve kezâlik ezelde olan sıfatıyla halk eyledi. Kelâm ve halk onun ezelde bir sıfatıdır.

وَصِفَتُهُ تَعَالَى كُلُّهَا بِخِلَافِ صِفَاتِ الْمَخْلُوقِينَ

Yani Allah Teala'nın sıfatı, mahlûkun sıfatına benzemez.

يَعْلَمُ بِعِلْمٍ لَا كَعِلْمِنَا وَيَقْدِرُ بِقُدْرَةٍ لَا كَقُدْرَتِنَا وَيَرَى بِرُؤْيَةٍ لَا كَرُؤْيَتِنَا وَيَتَكَلَّمُ بِكَلَامٍ لَا كَكَلَامِنَا وَيَسْمَعُ بِسَمْعٍ لَا كَسَمْعِنَا

Yani Allah Teala bir ilim ile bilir ki, bizim bilişimiz gibi değildir. Ve bir kudret ile kâdirdir ki, bizim kudretimiz gibi değildir. Ve bir görüş ile görür ki, bizim görüşümüz gibi değildir. Ve bir söylemek ile söyler ki, bizim söylememiz gibi değildir. Ve bir işitmek ile işitir ki, bizim işitmemiz gibi değildir.

نَحْنُ نَتَكَلَّمُ بِالْأَلَاتِ وَالْحُرُوفِ وَاللَّهُ تَعَالَى يَتَكَلَّمُ بِلَا أَلَةٍ وَلَا حُرُوفٍ وَلَا أَسْبَابٍ وَالْأَسْبَابُ وَالْأَلَاتُ كُلُّهَا مَخْلُوقٌ

Yani biz âlât ile ve esbâb ile ve hurûf ile söyleriz. Allah Teala, âletsiz ve hurûfsuz ve esbâbsız söyler. Hurûf ve âlât ve esbâb mahlûktur. Onunla söylenen söz dahi mahlûktur. Ve kelâmullah gayr-ı mahlûktur.

وَهُوَ شَيْءٌ لَا كَالْأَشْيَاءِ وَمَعْنَى الشَّيْءِ إِثْبَاتُهُ بِلَا جِسْمٍ وَلَا جَوْهَرَ وَلَا عَرَضٍ

Yani Allah Teala bir şeydir, gayrı şeyler gibi değildir. O'na şey demek sâbittir. Cisimsiz, cevhersiz, arâzsız demektir.

وَلَا حَدَّ لَهُ وَلَا ضِدَّ لَهُ وَلَا يَدَّ لَهُ وَلَا مِثْلَ لَهُ

Yani Allah Teala için nihayet yoktur. Ve onun zıddı ve muâzırı yoktur. Eğer katında ve eğer sîfâtında O'na benzer dahi yoktur.

وَلَهُ يَدٌ وَوَجْهٌ وَنَفْسٌ كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ

Yani Allah Teâla Kur'ân'da zât-ı şerîfi için el ve yüz ve nefis andı mesela «اللَّهُ فَرَّقَ أَيْدِيَهُمْ»، «فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ»، «تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ» buyurdu.

فَهُوَ لَهُ صِفَاتٌ بِلَا كَيْفٍ يَدٌ وَوَجْهٌ وَنَفْسٌ

Allah Teala'nın keyfiyetsiz sıfatlarıdır el ve yüz;

وَيَدٌ مِنْ ذِكْرِ الْوَجْهِ وَالْيَدِ وَالنَّفْسِ

Manasına değildir.

وَلَا يُقَالُ إِنَّ يَدَهُ قُدْرَتُهُ أَوْ نِعْمَتُهُ لِأَنَّ فِيهِ الْإِطْلَاقَ الصِّفَةِ وَهُوَ أَهْلُ الْقُدْرِ وَالْإِعْتِرَاقِ

Yani şöyle demek caiz değildir ki, Kur'ân-ı azîmde anılan “yed”den murâd; kudret ya ni'mettir. Zira bu sözde ibtal-i sıfat vardır. İbtal-i sıfat Ehl-i Kader'in ve Ehl-i İ'tizâl'in mezhebidir.

وَلَكِنْ يَدُهُ صِفَةٌ لَهُ بِلَا كَيْفٍ

Yani yed Allah Teâla'nın bir sıfatıdır ki, manası, ne idüğü belli değildir.

وَغَضَبُهُ وَرِضَاؤُهُ صِفَتَانِ مِنْ صِفَاتِهِ تَعَالَى بِلَا كَيْفٍ.

Yani Allah Teala'nın gazabı ve rızâsı sîfâtından iki sıfattır. Manası ma'lûm değildir, müteşabihâtandır.

خَلَقَ الْأَشْيَاءَ لَا مِنْ شَيْءٍ

Yani Allah Teâla cümle mevcûdâtı maddesiz halk eyledi. Yani evvelâ halk ettiği eşyâyı maddesiz halk eyledi. Bir asl-ı âhardan yaratmadı, belki yoktan yarattı.

وَكَانَ اللَّهُ عَالِمًا فِي الْأَزَلِ بِالْأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِهَا وَهُوَ الَّذِي قَدَرَ الْأَشْيَاءَ وَقَضَاهَا

Yani Allah Teala cemî eşyâya ezelde âlim idi, dahi ol eşyâ vücûda gelmeden. Ve Allah Teâla cemî eşyâyı takdir ve kazâ etti.

وَلَا يَكُونُ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ شَيْءٌ إِلَّا بِمَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَكُتُبِهِ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ

Yani dünyada ve ahirette Allah Teâla'nın meşiyetsiz ve ilimsiz ve kazâsız ve kudretsiz ve levh-i mahfûza ketbsiz bir nesne olmaz. Belki ezelden ebede dek ne ki yaratıldı ve yaratılır, cümlesi Allah Teâla'nın meşiyeti ile olur ve ilmiyle olur ve kazâsıyla olur ve kaderiyle olur ve levh-i mahfûza yazmasıyla olur.

لَكِنَّ كُتُبَهُ بِالْوَصْفِ لَا بِالْحُكْمِ

Yani Allah Teâla cemî eşyâyı levh-i mahfûza vasfıyla yazmak ile emr ile yazmaz. Meselâ vücûda gelecek eğer Ahmed'dir, eğer Mahmud'dur, levh-i şerife şöyle yazılır ki; Ahmet bin Mahmut ve Mehmed bin Ali, falan zamanda vücûda gelip, fülân tarihte musallî olup ve sâlih, dindar ve zâhid müteşerri' mütedeyyin ola. Ve fülân ilmi ve filân sıfatı kesb edip; uzun

boyu, kendim kün [*buğday ten*] olup, falan şehirde doğup ve falan şehirlerde üçer yıl mesela hâkim ola diye yazılır. Ehl-i fisk veya ehl-i îmân olsun veya kadı veya subaşı olsun denilmez. Böyle yazılrsa cebir lâzım olurdu.

وَالْقَضَاءُ وَالْقَدَرُ وَالْمَشِيئَةُ صِفَاتُهُ فِي الْأَزَلِّ بِلَا كَيْفٍ

Yani kaza ve kader ve meşiyet Allah Teala'nın sıfat-ı kadîmeleridir. Bilâ keyf müteşâbihlerdir. Bir ehad onların hakikât manasına vâkıf değildir.

يَعْلَمُ اللَّهُ الْمَعْدُومَ فِي حَالِ عَدَمِهِ مَعْدُومًا وَيَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ إِذَا وَجَدَهُ

Yani Allah Teâla ma'dumu yani 'yok'u yok iken yok bilir, vücûda getirirse mevcûd bilir. Ve ne üslûba vücûda geleceğini bilir.

وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَوْجُودَ فِي حَالِ وُجُودِهِ مَوْجُودًا وَيَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ فَنَائِهِ إِذَا وَجَدَهُ

Yani Allah Teala varlığı, varlığı zamanında var bilir. Ve ne semt ile fenaya varacağını bilir. Ve yok olduğu zamanda geri yok bilir.

وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْقَائِمَ فِي حَالِ قِيَامِهِ قَائِمًا وَإِذَا قَعَدَ يَعْلَمُهُ قَاعِدًا فِي حَالِ قُعُودِهِ مِنْ أَنْ يَتَغَيَّرَ عِلْمُهُ أَوْ يُحْدِثَ لَهُ عِلْمٌ وَلَكِنَّ التَّغْيِيرَ وَالْإِخْتِلَافَ يُحْدِثُ عِنْدَ الْمَخْلُوقِينَ

Yani Allah Teâla ayak üzerine duranı durduğu halde ayak üzere durur bilir. 'Kaçan' otursa oturduğu halde oturur bilir. İlmullah asla tağyîr ve hudûs ârız olmaz. Belki tağyîr ve ihtilâf mahlûklardadır, sıfatullahda değildir.

خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ سَلِيمًا مِنَ الْإِيمَانِ وَالْكَفْرِ ثُمَّ خَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاَهُمْ فَكَفَرُوا مِنْ كَفَرٍ بِفِعْلِهِ وَإِنْكَارَهُ وَجُحُودِهِ بِحُدْلَانِ اللَّهُ تَعَالَى وَإِيَّاهُ وَأَمِنَ مِنْ أَمِنَ بِفِعْلِهِ وَإِقْرَارَهُ وَتَصَدِيقَهُ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ وَنُصْرَتِهِ لَهُ

Yani Allah Teâla halâyıkı îmandan ve küfürden sâlim ve ârî yarattı. Ondandır bunlara îmân ve tâat ile emr etti. Ve küfürden ve fisktan nehy etti. Kâfir olanlar kendi fiili ihtiyârıyla kâfir oldular. Ve inkârları ve cühûdlarıyla kâfir oldular. Ve Allah Teâla'nın hızlânıyla kâfir oldular. Ve mü'min olanlar kendi fiil-i ihtiyârıyla mü'min oldular. Ve ikrârlarıyla ve tasdikleriyle mü'min oldular. Böyle olmaları Allah Teâla'nın tevfikîyle ve nusretiyledir.

أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ بَنِي آدَمَ مِنْ صُلْبِهِ فَجَعَلَهُمْ عَقْلَاءَ فَخَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاَهُمْ وَأَقْرَأُوا لَهُ بِالرُّبُوبِيَّةِ فَكَانَ ذَلِكَ مِنْهُمْ إِيْمَانًا فَهُمْ يُولِدُونَ عَلَى تِلْكَ الْفِطْرَةِ وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ بَدَلًا وَغَيْرَ وَمَنْ آمَنَ وَصَدَّقَ ثَبَتَ عَلَيْهِ وَدَاوَمَ

Yani Allah Teâla benî Âdem'i ki, zürriyet-i Âdemdir. Âdem safiyullah aleyhisselâm sulbünden çıkardı. Cümlesini ukelâ kıldı. Bunlara 'yâ fûlan, yâ fûlan' diye hitâp etti. Bunlara îmânla emr etti. Ve küfürden ve fisktan nehy etti. Onlar dahî Rabbi'l-âlemîne ve rubûbiyetine ikrâr ettiler. Bu ikrâr onlara îmân oldu. Cümlesi ana rahminden vücûda geldikçe, îmân fitratı üzere vücûda geldiler. Bundandır kâfir olanlar, îmân ve islâmdan küfre tebdil ve fitra-ı hasenelerini tağyîr ettiler. Amma mü'min muvahhid olanlar ve dahî Resûl-i Kirâm'ı tasdik edenler, kâlu belâda ettikleri îmân üzerine sabit ve dâim oldular.

وَلَمْ يَجْبِرْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ عَلَى الْكُفْرِ وَلَا عَلَى الْإِيمَانِ

Yani Allah Teâla halkından bir kimseyi îmâna ya küfre cebr etmedi. Her kimse ihtiyârıyla kâfir oldu ve ihtiyârıyla müslim oldu.

وَلَا خَلَقَهُمْ مُسْلِمًا وَلَا كَافِرًا وَلَكِنْ خَلَقَهُمْ أَشْخَاصًا وَالْإِيمَانُ وَالْكَفْرُ فِعْلُ الْعِبَادِ

Yani Allah Teâla efrâd-ı benî Âdem'i îmandan ve küfürden hâli eşhâs halk etti. İmân ve küfür benî Âdem'in kendi fiilleriyledir.

وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ يَكْفُرُ فِي حَالِ كُفْرِهِ كَافِرًا فَإِذَا آمَنَ بَعْدَ ذَلِكَ عَلِمَهُ مُؤْمِنًا فِي حَالِ إِيْمَانِهِ وَأَحَبَّهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَغَيَّرَ
عِلْمُهُ وَصِفَتُهُ

Yani Allah Teâla kâfiri küfrü zamanında kâfir bilir ve o kâfir îmâna gelse, Allah Teâla onu îmânı zamanında mü'min bilir ve onu sever. Ve Allah Teâla'nın sıfatı müteğayyar olmaz. Ve ilmullah sıfatullahdır, asla müteğayyar olmaz.

وَجَمِيعِ الْأَفْعَالِ الْعِبَادِ مِنَ الْحَرَكََةِ وَالسُّكُونِ كَسَبُهُمْ عَلَى الْحَقِيقَةِ

Yani cemî efâl-i ibâd ve hareket ve sükûn ve sâir fiilleri kendi kesblerindendir. Ve hakikatten kesb demek; kulun irâdeti ve kudreti sarf olunmaktır.

وَاللَّهُ تَعَالَى خَالِفُهَا

Allah Teâla cemî efâl-i ibâdı yaratır, yaratıcıdır. Kulun ancak kesbi vardır, gayrı dahli yoktur.

وَهِيَ كُلُّهَا بِمَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَقَدْرِهِ

Yani efâl-i ibâdın cümlesi Allah Teâla'nın dilemesiyle ve kazâsıyla ve kudretiyledir. Efâl-i ibâdın bir zerresi Rabbi'l-âlemînin dilemesine ve ilmine ve kazâsına ve kaderine muhâlif olmaz.

وَالطَّاعَاتُ كُلُّهَا مَا كَانَتْ وَاجِبَةً بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَبِمَحَبَّتِهِ وَبِرِضَائِهِ وَعِلْمِهِ وَمَشِيئَتِهِ وَقَضَائِهِ وَقَدْرِهِ

Yani efâl-i ibâdden farz ya vacip olan Allah Teâla'nın emriyle ve muhabbetiyle ve rızasıyla ve ilmiyle ve meşiyetiyle ve kazâsıyla ve kaderiyle olur.

وَالْمَعَاصِي كُلُّهَا بِعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَقَدْرَتِهِ وَمَشِيئَتِهِ لَا بِمَحَبَّتِهِ وَلَا بِرِضَائِهِ وَلَا بِأَمْرِهِ

Yani efâl-i ibâddan meâsi yani günahlar külliya Allah'ü Teâla'nın ilmiyle ve kazâsıyla takdîriyle ve meşiyetiyle olur. Lakin muhabbetiyle ve rızasıyla ve emriyle olmaz.

وَالْأَنْبِيَاءُ كُلُّهُمْ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مِنْدُهُونَ عَنِ الصَّغَائِرِ وَالْكَبَائِرِ وَالْقَبَائِحِ

Yani enbiyâ aleyhimü's-salât ve's-selâm sağâir ve kebâir ve küfür ve kabâihten berilerdir. Asla bunlardan günah sâdir olmaz.

وَقَدْ كَانَتْ مِنْهُمْ ذَلَاةٌ وَخَطَايَا

Yani bunlardan zellât ve hatâyat sâdir olur. Zellât ve hatâyâdan murad terk-i evlâdır demişler. وَمُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَبِيبُهُ وَعَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَنَبِيُّهُ وَصَفِيُّهُ وَنَفِيُّهُ وَلَمْ يَعْْبُدِ الصَّنَمَ وَلَمْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ تَعَالَى طَرَفَةً عَيْنٍ قَطُّ يَعْني قَبْلَ النَّبُوَّةِ وَبَعْدَهَا وَلَمْ يَزْكَبْ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً قَطُّ

Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, Rabbi'l-âlemînin habîbidir ve kuludur ve resûlüdür ve nebîsidir. Zamân-ı sâbıkta herkes puta tapmadı. Ve bir dem Allah Teâla'ya şerik koşmadı. Ve tarfetü'l-aynda Allah'a âsi olmadı. Gerek nübüvvetten önce gerek nübüvvetten sonra asla sağîre ve kebîre irtikâb etmedi. Yani gerek büyük günahtır, gerek küçük günahtır hiç birini ihtiyâr ve irtikâb etmedi.

أَفْضَلُ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الْفَارُوقُ ثُمَّ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ دُو النَّوَرِيِّينَ

Yani Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi vesselemden sonra, Hazreti Ebû Bekr-i Sıddîk cümleden efdâldir. Ba'dehû Hazreti Ömerii Fârûk, ba'dehû Osman-ı zünnüreyin, ba'dehû Ali ibn Ebî Tâlib ridvânullahi Teâla aleyhim ecmaîn

عَابِدِينَ عَلَى الْحَقِّ وَمَعَ الْحَقِّ نَتَوَلَّاهُمْ جَمِيعًا

Yani cümlesi Hak üzere Allah Teâla'ya hak ile ibadet ederler. Biz onları velilerimiz ve dostlarımız biliriz. Her işte onlar hak üzeredirler. Ve daima Hakka hak ile ibadet ederler.

وَلَا نَذْكُرُ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا بِخَيْرٍ

Yani ashab-ı Resûl aleyhisselâmdan hiç birisini kemlik ile anmayız. Her birini hayır ile anıp, duâ ederiz.

وَلَا نُغْفِرُ مُسْلِمًا بِذَنْبٍ مِنَ الذُّنُوبِ وَإِنْ كَانَتْ كَبِيرَةً إِذَا لَمْ يَسْتَحْلَهَا

Yani bir müslümanı günah irtikâb ettiği için kâfirdir, ya kâfir oldun demeyiz. Meğer ki, o günahın haram olduğu delil-i kat'î ile sâbit ola. Ve ol kişi, ol işi günahtır diye, o zaman kâfirdir deriz. Eğer helâldir demezse, her ne kadar günah işlerse îmânı ondan zâildir demeyiz. Belki hakîkatte o kişi mü'min ve müslimdir deriz. Zîrâ şer' de [*seriatte*] mü'minin günahından îmânına zarar lâzım gelmez.

وَلَا تَزِيلُ عَنْهُ اسْمُ الْإِيمَانِ وَتُسَمِّيَهُ مُؤْمِنًا حَقِيقَةً وَيَجُودُ أَنْ يَكُونَ مُؤْمِنًا وَفَاسِقًا غَيْرَ كَافِرٍ

Yani günah işleyen mü'minden ism-i îmânı selb etmeyiz. Belki biz ona hakîkaten mü'mindir deriz. Zira bir kişi mü'min-i fâsık olmak câizdir. Mü'min-i fâsık kâfir değildir.

وَالْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ سُنَّةٌ وَالتَّرَاوِيحُ فِي لَيَالِ شَهْرِ رَمَضَانَ سُنَّةٌ

Yani iç edik [*mes*] üzerine mesh sünnettir. Ve dahî Ramazan gecelerinde terâvîh sünnettir.

وَالصَّلَاةُ خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ جَائِزَةٌ

Dahî her namaz olursa, sâlih ardında ve fâcir ardında câizdir. Bir fâsık namaz kılarken görse, bu fâsıktır deme. Ona uy namazın sahihtir.

وَلَا نَقُولُ إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَضُرُّهُ الذُّنُوبُ وَأَنَّهُ لَا يَدْخُلُ النَّارَ وَلَا أَنَّهُ يَخْلُدُ فِيهَا وَإِنْ كَانَ فَاسِقًا بَعْدَ أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنًا

Yani mü'min işlediği günah zarar vermez demeyiz. Ve mü'min fâsık olursa dahî cehennem girmez demeyiz. Veyahut mü'min-i fâsık cehennem girer, asla çıkmaz demeyiz. Belki mü'min-i fâsık cehennemde ebedi kalmaz. Bir dem gelir ki, nârdan çıkıp bi-fazlillah-ı Teâla cennete girer deriz. Eğer dünyadan âhirete mü'min giderse, cehennemde her denli yanarsa sonra çıkıp, bi-fazlillah-ı Teâla cennete girer deriz.

وَلَا نَقُولُ إِنَّ حَسَنَاتِنَا مَقْبُولَةٌ وَسَيِّئَاتِنَا مَغْفُورَةٌ كَقَوْلِ الْمُرْجِيَّةِ وَلَكِنْ نَقُولُ مَنْ عَمِلَ أَعْمَالَ حَسَنَةً بِجَمِيعِ شَرَائِطِهَا خَالِيَةً عَنِ الْعُيُوبِ الْمُفْسِدَةِ وَلَمْ يَبْطُلْهَا بِكُفْرٍ أَوْ رِيَاءٍ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنًا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُضِيعُهَا بَلْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ وَيُثَبِّتُهَا عَلَيْهَا

Yani biz deriz ki bir kimse âmâl-i hasene etse, cemî şerâitiyle, ayıplardan o amel hâli olsa, ve küfürden ve riyâdan dahî hâli olsa. Zîrâ o ayıplar ve küfür ve riyâ âmâl-i haseneyi iptal eder. Ve kişi dünyadan ahirete mü'min gitse, tahkîk Allah Teâla o amelleri zâyî' etmez. Belki hüsn-i kabûl ile kabul eder. Dahî amel mukabelesinde ivazlar ve sevaplar ve ihsânlar eder. وَمَا كَانَ مِنَ السَّيِّئَاتِ دُونَ الشَّرِّكَ وَالْكَفْرِ وَلَمْ يَثْبُتْ عَلَيْهَا صَاحِبُهَا حَتَّى مَاتَ مُؤْمِنًا فَإِنَّهُ فِي مَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى أَنْ شَاءَ عَذِّبَهُ وَإِنْ شَاءَ عَفَى عَنْهُ

Yani şol günahlar ki, mü'minden sâdir ola, şirkin ve küfrün gayrı. Ve onları işleyen kişi onlardan tevbe etmiş ola. Lâkin mü'min iken ölse, o günahlar Rabbi'l-âlemînin dilediğinde olur. Dilerse o kişiye cehennemde azâb eder, dilerse günahlarını affeder, cennete koyar.

وَلَمْ يُعَذِّبْهُ بِالنَّارِ أَبَدًا

Yani Allah Teâla ol mü'min-i günahkârı cehennem odunda ebedü'l-âbâd azâb ve ihrâk etmez. Her ne kadar yandırsa âhîru'l-emr cehennemden çıkarır, onda koymaz, cennete koyar.

وَالرِّيَاءَ إِذَا وَقَعَ فِي عَمَلٍ مِنَ الْأَعْمَالِ فَإِنَّهُ يُبْطِلُهُ أَجْرَهُ

Yani riyâ amel-i haseneden bir amel üzere vâkî olsa, o amelin ecrini giderir.

وَكَذَلِكَ الْعُجْبُ

Yani ucb dahî riyâ gibidir. Herhangi amelde riyâ ya ucb olsa, o ameli onlar bâtıl ederler. Riyâ demek; bir kimse kendi amelin halka gösterip, kendini sûfi ve zâhid sandırmaktır. Yani gayrılar onu sâlih sansınlar diye, amelin gayrılara göstermektir. Ucb; kendini amelde büyüklendirmektir.

وَالْآيَاتُ لِلْأَنْبِيَاءِ وَالْكَرَامَاتُ لِلْأَوْلِيَاءِ

Yani eğer âyet, eğer kerâmet; âdete muhâlif iş işlemektir. Meselâ deveyi söyletmek gibi. Ve gökteki ayı iki şakk etmek gibi. Lâkin bir kişi ben peygamberim, işte şâhidim deyip, deveyi söyletirse, ya bir âhâr iş işlerse, âyât ve mu‘cizâttır. Ve eğer davası zuhûr eder, kerâmettir. Ona âyât ya mu‘cizâttır denilmez. Ama Muhammed Mustafa hâtemü'l-enbiyâdir aleyhimüssalatu vesselam. Bir kimse bir kimseye peygamberimizden sonra gelip, ben peygamberim dese, yüz bin âdete muhâlif iş işlese, dahî ol şeytânîdir, katl olunmak lâzımdır. Bir kimse ona itikâd etse el-iyâzü billah Teâla kâfir olur.

وَأَمَّا الَّتِي تَكُونُ لِأَعْدَاءِ اللَّهِ تَعَالَى مِثْلَ إِبْلِيسَ وَفِرْعَوْنَ وَالدَّجَّالِ فَمَا رُوِيَ فِي الْأَخْبَارِ أَنَّهُ كَانَ وَيَكُونُ لَهُمْ لَا تُسَمِّيَهَا آيَاتٌ وَلَا كَرَامَاتٌ وَلَكِنْ تُسَمِّيَهَا قَضَاءَ حَاجَاتِهِمْ

Amma şol işler ki, mûcize ve kerâmet sûretinde Allah Teâla'nın adûvleri ellerinde zuhûr eder. Ona biz mûcize ve âyât ve ya kerâmet demeyiz. Belki ona kazâ-i hâcettir deriz.

وَذَلِكَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقْضِي حَاجَاتِ أَعْدَائِهِ اسْتِدْرَاجًا لَهُمْ وَعُقُوبَةً فَيُعْتَرُونَ بِهِ وَيَزِدُّونَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَذَلِكَ كُلُّهُ جَائِزٌ وَمُمْكِنٌ

Yani Allah Teâla âdâsının (*düşmanlarının*) hâcetlerini kazâ eder, istidrâcen. Yani azgınlıkları ziyade olsun için ve eşedd-i azâba müstehâk olsunlar diye ukûbetleri artık olmak için. Zira onlar bu hali görür, kendi ululuğundan sanarlar, fesadı dahî ziyâde ederler.

فَيُعْتَرُونَ لَهُ وَيَزِدُّونَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَذَلِكَ كُلُّهُ جَائِزٌ مُمَكِنٌ

Yani aldanırlar, tuğyanı ve küfrü evvelkinden dahî artık eder. Bu söylenen sözler câizdir, mümkündür küllüsü.

وَكَانَ اللَّهُ تَعَالَى خَالِفًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ وَرَازِقًا قَبْلَ أَنْ يَرْزُقَ

Yani Allah Teâla ezelde hâlıktır, hiçbir şeyi halk etmeden. Ve dahî ezelde râzıktır, bir chade rızık vermeden ve rızıklandırmadan.

وَاللَّهُ تَعَالَى يُرَى فِي الْآخِرَةِ وَيَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ

Yani Allah Teâla âhirette görünür ve mü'min kulları âhirette görürler.

وَهُمْ فِي الْجَنَّةِ

Yani cennette oldukları halde görürler.

بَاعَيْنِ رُؤْسَهُمْ بِلَا تَشْبِيهِ وَلَا كَيْفِيَّةٍ وَلَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْقِهِ مَسَافَةٌ

Yani Allah Teâla'yı mü'minler baş gözüyle görürler. Ortalarında irâklık ve yakınlık olmaz. Rabbi'l-âlemîn ile gören kullar ortasında bir mesafe olmaz, gerek yakın, gerek irâk.

وَالْإِيمَانُ هُوَ التَّصَدِيقُ بِالْقَلْبِ وَالْإِقْرَارُ بِاللِّسَانِ

Yani iman kalp ile inanmaktır ve dil ile ikrârdır. Kitabın evvelinde geçen nesnelere ve bu kitapta zikr olunanlara cemîan.

وَإِيمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ

Yani gök ve yer ehlinin imanları ne artar ve ne eksilir.

وَالْمُؤْمِنُونَ مُسْتَوُونَ فِي الْإِيمَانِ وَالتَّوَجُّدِ مُتَّفَاضِلُونَ فِي الْأَعْمَالِ

Yani götürü mü'minler, îmânda ve tevhîdde beraberlerdir. Ve âmâlda biri birinden artık ve eksiktir.

وَالْإِسْلَامُ وَالتَّسْلِيمُ هُوَ الْإِنْقِيَادُ لِأَوَامِرِ اللَّهِ تَعَالَى

Yani İslâm ve teslîm Rabbi'l-âlemînin emirlerine mutî olmaktır. Ve emrullah onu ne cânibe yederse yedilmektir.

فَمِنْ طَرِيقِ اللُّغَةِ فَرَّقَ بَيْنَ الْإِسْلَامِ وَالْإِيمَانِ

Yani Arâbî dilde imanla islâmın manası bir değildir. Zira iman inanmaktır ve islâm uymaktır.

وَلَكِنْ لَا يَكُونُ الْإِيمَانُ بِلَا إِسْلَامٍ وَالْإِسْلَامُ لَا يَكُونُ بِلَا إِيْمَانٍ وَهُمَا كَالظَّهْرِ مَعَ الْبَطْنِ

Yani iman islamsız ve islam imansız olmaz. İmanla islam, arka ile karın gibidir. Ne arka karınsız ve ne karın arkasız olur. Pes, imdi bir kişi Allah Teâla'ya ve sıfatına ve sâir iman lazım olanlara iman getirirse, Allah Teâla'nın emirlerine mutî olur. Ya Allah Teâla'nın emirlerine mutî olmasa nice iman getirmiş olur. Öyle olsa ne iman islamsız, ne islam imansız olur.

وَالَّذِينَ اسْمُهُمْ وَاقِعٌ عَلَى الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَالشَّرَائِعِ كُلِّهَا

Yani din bir isimdir ki, imana ve hem islâma ve hem şeriate derler, cümlesine derler.

نَعْرِفُ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّ مَعْرِفَتِهِ كَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ فِي كِتَابِهِ بِجَمِيعِ صِفَاتِهِ

Yani biz Allah Teâla'yı hakkı ma'rifetiyle biliriz. Nitekim Kitâb-ı Azîmde kendini sıfatıyla beyân ve vasf eyledi.

وَلَيْسَ يَقْدِرُ أَحَدٌ أَنْ يَعْبُدَ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّ عِبَادَتِهِ كَمَا هُوَ أَهْلٌ لَهُ

Amma bir kimse kâdir değildir ki, Allah Teâla'ya hakk-ı ibadet ile ibadet ede ki, ol ibadet Hak Teâla'ya lâyk ola.

وَلَكِنْ يَعْْبُدُهُ بِأَمْرِهِ كَمَا أَمَرَهُ

Yani lâkin kul Allah Teâla'dan nice emrolundu ise Allah Teâla'ya öyle ibadet eder. İlla şu ibadet ile ona kim ola ki, ibadet ede.

وَيَسْتَوِي الْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ فِي الْمَعْرِفَةِ وَالْيَقِينِ وَالتَّوَكُّلِ وَالْمَحَبَّةِ وَالرِّضَاءِ وَالْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ وَالْإِيمَانِ فِي ذَلِكَ

وَمُنْتَفَاوَتُونَ فِيمَا دُونَ الْإِيمَانِ فِي ذَلِكَ كُلُّهُ

Yani mü'minler cümlesi Allah'ı bilmekte ve itikatta ve tevekkülde ve muhabbette ve rızâda ve havfta ve recâda ve imanda cemîsinde beraberlerdir. Yani her mü'minde bu vasıflar vardır. Ama imandan gayrı sıfatlarda beraber değildirler. İmânda beraberlerdir. Ve ondan gayrıda mütefâvitlerdir. Mesela havf, ki korkmaktır. Cemî mü'minler korkmakta beraber değildirler. Kimi artık korkar ve kimi az korkar. Ama cümlesi korkarlar. Sâir sıfatlar dahî böyledir. Ama iman cümlesinde beraberdir. Zira iman artıya ve eksiye kâbil değildir. Belki ziyâdeye ve noksana kâbil olan iman, itikat ma'nasına değildir, belki iman getirilen şeyler demektir. Zira sıdk ve itikat manasına olan iman artmaya ve eksilmeye kâbil değildir.

وَاللَّهُ مُتَّفَضِّلٌ عَلَى عِبَادِهِ وَعَادِلٌ وَقَدْ يُعْطَى مِنَ الثَّوَابِ أَضْعَافٌ مَا يَسْتَوْجِبُهُ الْعِبْدُ تَفَضُّلاً مِنْهُ وَقَدْ يُعَاقَبُ عَلَى الذَّنْبِ

عَدْلًا مِنْهُ وَقَدْ يَغْفُو تَفَضُّلاً مِنْهُ

Yani Allah Teâla mü'min kullarına çok fazllar ve ihsânlar eder. Gâh olur, bir kulu işlediği hayır mukâbelesinde vereceği sevaptan nice ol kadar ziyâde sevaplar verir, تَفْضُلًا yani mübâlağa ile fazl ve kereminden; gâh olur ki, kuluna işlediği günah için adlen ikâb ve azâb eder; ve gâh olur, ol günahı affeder, fazlen ve ihsânen ve keremen.

وَشَفَاعَةُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ حَقٌّ

Yani enbiyâ-ı kirâm ve mürselîn-i izâm aleyhim rahmetü'r-Rabbi'l-allâm hazretlerinin şefâatleri hakttır.

وَشَفَاعَةُ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ عَلَيْهِ صَلَوَاتُ الرَّحِيمِ لِلْمُؤْمِنِينَ الْمُذْنِبِينَ وَلَا هَلِ الْكَبَائِرِ مِنْهُمْ الْمُسْتَوْجِبِينَ الْعِقَابِ حَقٌّ وَوَزْنُ الْأَعْمَالِ بِالْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ

Resûl hazretinin günahkâr ümmetine, dahî ümmetinden kebîre işleyenlere, ki azâba müstehaklardır, şefâati hakttır ve sıdktır. Bir türlü dahî değildir. Ve Allah Teâla kullarının eğer hayr ve eğer şer amellerini tartıp, amellerini kendiler[in]e ma'lûm etmek hakttır.

وَخَوْضُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقٌّ

Yani kıyâmet gününde havz-ı Resûl hakttır.

وَالْقِصَاصُ فِيمَا بَيْنَ الْخُصُومِ بِالْحَسَنَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ الْحَسَنَاتُ فَطُرْحَ الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ عَلَيْهِمْ حَقٌّ جَائِزٌ

Yani benî Âdem'in, ki biri birinde hakkı vardır, hasenât ile mâbeynlerinde haklaştırmak, yani zâlimin sevâbını mazluma vermek hakttır. Eğer zâlimin mazluma verecek sevâbı olmasa, mazlumun günahını alırlar, zâlimlere yükletirler. Bu dahî hakttır.

وَالْجَنَّةُ وَالنَّارُ مَخْلُوقَتَانِ لَا يَفْنِيَانِ أَبَدًا

Yani cennet ve cehennem hakttır. Şimdiki zamanda yaratılmışlardır. Asla fânî olmazlar ebeden.

وَلَا يَمُوتُ الْخَوْرُ الْعَيْنِ أَبَدًا

Yani cennette olan hûrîler ve melekler asla ve ebedâ ölmezler.

وَلَا يَفْنِي عِقَابُ اللَّهِ تَعَالَى

Yani Allah Teâla'nın ikâbı fânî olmaz.

وَلَا تُؤَابَهُ سَرْمَدًا

Yani Allah Teâla'nın sevâbı dahî fânî olmaz ebeden.

وَاللَّهُ تَعَالَى يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَضْلًا مِنْهُ وَيُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ عَذَابًا مِنْهُ

Yani Allah Teâla dilediğine hidâyet eder. Yani maksûduna yol gösterir, kendinden fazlen ve ihsânen. Ve dilediğine dalâlet verir adlen.

وَإِضْلَالُهُ خِدْلَانُهُ وَتَفْسِيرُ الْخِدْلَانِ أَنْ لَا يُوفِّقَ اللَّهُ الْعَبْدَ عَلَى مَا يَرْضَاهُ عَنْهُ

Velhâsıl hızlân Allah Teâla'ya râzî olduğu nesneye kulu vâsıl etmemektir. Ve ona terk-i delâlettir.

وَهُوَ عَذَابٌ مِنْهُ

Bu mana Allah Teâla'dan addir.

وَكَذَا عُقُوبَةُ الْمَخْذُولِ عَلَى الْمَعْصِيَةِ

Ve âsiye ve kâfire ve müşrike ukûbeti dahî, Allah Teâla'dan addir.

وَلَا يَجُوزُ أَنْ يَقُولَ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَسْتَلْبُ الْإِيمَانَ مِنَ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ قَهْرًا وَجَبْرًا

Yani câiz değildir, ki deriz tahkikan şeytan mü'minden kahran îmânını alır.

وَلَكِنْ نَقُولُ الْعَبْدُ يَدْعُ الْإِيمَانَ فَحِينَئِذٍ يَسْتَلْبُ مِنْهُ الشَّيْطَانُ

Yani lâkin, biz deriz ki abd-i mü'min imanını ihtiyârıyla terk eder, şeytân dahî ondan imanını alır.

وَسُؤَالٌ مُنْكَرٍ وَنَكِيرٌ حَقٌّ كَانَتْ فِي الْقَبْرِ وَإِعَادَةُ الرُّوحِ إِلَى الْجَسَدِ فِي قَبْرِهِ حَقٌّ

Yani suâl-i münker ve nekîr hakktır, kâindir, yani olacaktır, olmamak ihtimali yoktur. Bu hal meyyite kabirde vâki olur. Ve ruh-i insan bedeninden alâkasını kestikten sonra, kabirde ruh geri bedene girer. Suâl ve cevaptan sonra geri meyyit olur. Bu zikir olunanın cümlesi hakttır.

صُعُطَةُ الْقَبْرِ وَعَذَابُهُ حَقٌّ كَانَتْ لِلْكَفَّارِ كُلِّهِمْ وَلِبَعْضِ عَصَاتِ الْمُؤْمِنِينَ

Yani meyyit kabirde azâp ve ikâb olunur, bu hâl dahî hakttır. Asla şüphe yoktur. Bu hâl cümle küffârla ve cümle usât-i mü'minine olur.

وَكُلُّ شَيْءٍ ذَكَرَهُ الْعُلَمَاءُ بِالْفَارِسِيَّةِ مِنْ صِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ فَجَائِزُ الْقَوْلِ بِهِ سِوَى الْيَدِ بِالْفَارِسِيَّةِ وَيَجُوزُ أَنْ يُقَالَ بِرُؤْيِ خُدَايَ عَزَّ وَجَلَّ بِلَا تَشْبِيهِهِ وَلَا كَيْفِيَّةِ

Yani her sıfâtullah-i Teâla ki ondan ulemâ-i izâm Farisile [*Farsça*] tabir ederler. Bize dahî sıfâtullah Teâlâ'yı Fârisile tabir edip mesela be-rûy-i Hudâ demek câizdir. Lâkin bizim yüzümüze müşebbeh murâd etmemek gerektir. Ve bir âhâr keyfiyet murâd etmemek gerektir. وَلَيْسَ قُرْبُ اللَّهِ تَعَالَى وَلَا بُعْدُهُ مِنْ طَرِيقِ طَوْلِ الْمَسَافَةِ وَقَصْرُهَا وَلَكِنْ عَلَيَّ مَعْنَى الْكِرَامَةِ وَالْهَوَانِ وَالْمَطِيْعِ قَرِيبٌ مِنْهُ بِلَا كَيْفٍ وَالْعَاصِي بَعِيدٌ مِنْهُ بِلَا كَيْفٍ وَالْقُرْبُ وَالْبُعْدُ وَالْإِقْبَالُ يَقَعُ عَلَى الْمُنَاجِي وَكَذَلِكَ جَوَازُهُ فِي الْجَنَّةِ وَالْوُقُوفِ بَيْنَ يَدَيْهِ بِلَا كَيْفٍ

Yani Allah Teâla'nın kurbu ve bu'du tûl-i mesâfe ve kasr-ı mesâfe tarikiyle değildir. Belki kerâmet ve hevân manasınadır. Kerâmet demek ululuktur. Ve hevân demek hürlüktür. Allah Teâla'nın mutî olan kulları Allah Teâla'ya yakındır derler. Ve âsî kulları Allah Teâla'ya ırâktır derler. Ama kurbu ve bu'du mesâfe azlığıyla, çokluğuyla değildir. Belki bi-lâ keyfindir. Kurub ve bu'd ve ikbâl Allah Teâla'ya müteveccih ve müteferri' olan kula göredir. Ve illâ Allah Teâla'ya nazâr kurub-i hakîki ve bu'd-i hakîki ve ikbâl ve idbâr yoktur. Cennette kul Allah Teâla'ya yakın olur derler. Bundan murâd dahî beyân olunandır, gayrı değildir. Ve Allah Teâla'nın önünde kulları dururlar, vâkidir. Ama manası müteşâbihtir. Ve ilm-i Allah Teâla'ya havâle olunur.

وَالْقُرْآنُ مُنْزَلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Kur'ân-ı Şerîf Resûlullah aleyhissalâtü ve's-selâm üzerine indirilmiştir.

وَهُوَ فِي الْمَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ

Yani Kur'ân-ı Kerîm mushaflarda mektûbtur.

وَأَيَّاتُ الْقُرْآنِ فِي مَعْنَى الْكَلَامِ كُلِّهَا مُسْتَوِيَّةٌ فِي الْفَضِيلَةِ وَالْعِظْمَةِ

Ve âyât, kelâmullah olmak da beraberdir. Ve fazîlette ve şerefte ve azâmette beraberdir.

إِلَّا أَنْ لِبَعْضِهَا فَضِيلَةُ الذِّكْرِ وَفَضِيلَةُ الْمَذْكُورِ مِثْلُ آيَةِ الْكُرْسِيِّ لِأَنَّ الْمَذْكُورَ فِيهَا جَلَّالُ اللَّهِ تَعَالَى وَعِظْمَتُهُ وَصِفَاتُهُ فَاجْتَمَعَتْ فِيهِ فَضِيلَتَانِ فَضِيلَةُ الذِّكْرِ فَحَسَبُ مِثْلِ قِصَّةِ الْكُفَّارِ وَلَيْسَ لِلْمَذْكُورِ فِيهَا فَضْلٌ وَهُمْ الْكُفَّارُ

Yani âyât-i Kur'ân-ı şerîf Allah Teâla'nın kelâmı olduğu cihetten ululukta beraberdir. Lâkin bâzî âyât-i kerîmede iki fazîlet vardır. Biri, fazîlet-i zikirdir, biri fazîlet-i mezkûrdur, âyete'l-kürsî gibi. Ve birinde hem fazîlet-i zikir ve hem fazîlet-i mezkûr vardır. Zira Kur'ân'da zikir olunan, celâlullah ve azâmet ve sıfattır. Öyle olsa, bu âyette hem fazîlet-i zikir ve hem fazîlet-i mezkûr

vardır. Bâzi âyât-ı Kur'ân'da ancak fazîlet-i zikr vardır. Onda mezkûrun fazîleti yoktur. Şol âyetler gibi ki, onda küffâr ya İblîs ya Firavûn zikr olunmuştur. Ve onlara benzer nesnelere gibi.

وَكَذَلِكَ الْأَسْمَاءُ وَالصِّغَاتُ كُلُّهَا مُسْتَوِيَّةٌ فِي الْعِظَمِ وَالْقَضِلِ لِاتِّفَاقَاتِ بَيْنَهُمَا

Yani esmâullah dahî cümlesi azîm ve şerefte ve fazl-ı kibriyâda beraberdir. Beynlerinde asla fark yoktur.

وَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاتَا عَلَى الْكُفْرِ وَأَبُو طَالِبٍ عَمُهُ مَاتَ كَافِرًا

Yani Resûlullah'ın babası ve anası ve amcası Ebû Tâlib küfür üzere öldüler.

وَقَاسِمٌ وَطَاهِرٌ وَإِبْرَاهِيمُ كَانُوا بَنِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Yani Kâsım ve Tâhir ve İbrahim Resûlullah'ın oğullarıdır.

وَفَاطِمَةُ وَرُقِيَّةُ وَزَيْنَبُ وَأُمُّ كَلْتُومَ كُنَّ جَمِيعًا بَنَاتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Yani Fâtıma ve Rukiyye ve Zeynep ve Ümmü Gülsûm cem'an Resûlullah aleyhisselâmın kızlarıdır.

وَإِذَا اشْتَكَلَ عَلَى الْإِنْسَانِ شَيْءٌ مِنْ دَقَائِقِ عِلْمِ التَّوْحِيدِ فَإِنَّهُ يَتَّبِعِي لَهُ أَنْ يَعْتَقِدَ فِي الْحَالِ مَا هُوَ الصَّوَابُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى

أَلَى أَنْ يَجِدَ عَالِمًا فَيَسْتَنْلَهُ مَا اشْتَكَلَ عَلَيْهِ وَلَا يَسْتَعِهُ تَأْخِيرَ الطَّلَبِ وَلَا يَعْذُرُ بِالْوَقْفِ فِيهِ وَيَكْفُرُ إِنْ وَقَفَ

Yani bir mes'ele-i diniyye üzerine müşkil olup, terkine kâdir ve keşfinde mâhir olmasa, Allah Teâla katında ahsen ve sevâp ne ise ona itikât ede. Yani diye ki; ya Rabbi bu mesele senin yanında her ne vecihle ise iman getirdim ve inandım diye. Bir Rabbânî ve bir esrâr-ı Subhânî'ye vâkıf kimse bulunca sabr ede. Bir ehl-i fazl kimse bulunca tevakkûf etmeyip, suâl ede. Eğer bir ân özürsüz tevakkûf ederse, el-ayâzü billahi Teâla kâfir olur. Ve ol ma'küle âlimi arayıp istemeden te'hir ederse dahî küfürdür demişler.

وَخَبِيرُ الْمِعْرَاجِ حَقٌّ وَمَنْ رَدَّهُ فَهُوَ مُبْتَدِعٌ ضَالٌّ

Yani mi'râc-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haberi haktr ve sıdktır. Bunu reddeden mübtedî yani ehl-i bid'attır. Ehl-i Sünnet ve Cemaat değildir.

وَخُرُوجُ الدَّجَالِ وَيَأْجُوجُ وَمَاجُوجُ وَطُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ وَسَائِرِ عَلَامَاتِ

يَوْمِ الْقِيَامَةِ عَلَى مَا وَرَدَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الصَّحِيحَةُ حَقٌّ كَانَتْ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Yani Deccâl'in hurûcu ve Ye'cûc ve Me'cûc'ün hurûcu ve günün mağribde doğması ve Hazreti İsa'nın gökten yere inmesi ve sair âlâmât-ı yevmi'l-kiyâme, nitekim ahbâr ve ehâdiste vârid olmuştur. Cümlesi hak ve sıdktır. Kâindir yani olucudur.

Ey ârif-i âkil, vâ-yi hallâl-i müşkil cümle saâdetin aslı budur ki, itikâdın sahîh ola. Eğer imanın ve itikâdın sahîh ise gâm yeme, ki cemî saâdet sana o verir, bi-avnillahi Teâla. Ve eğer iman ve itikâdında bir türlü hâlel var ise, vâveylâ sümme vâveylâ! İhmal ve müsâhele etme ki, fırsat fevt olmadan derdine bir çare ve bir dermân eyle. Ne murâd edesin ki Rabbi'l-Âlemîn vermeye. Ve nice misâfir ol ki, menzile ermeye.

Bu risaleyi rızauallah Teâla Türkî'ye tercüme ettim ki, Müslümanlar itikadlarını tashîh edip, bu fakîre hayır duâ edeler. Allah Teâla müyesser ede. Âmin ya Rabbe'l-âlemin, bi hürmeti seyyidi'l-mürselîn ve bi sâiri'l-enbiyâi'l-ekramîn.

